

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο ΚΑΡΑΒΑΣ

Τέχνες και Τεχνίτες

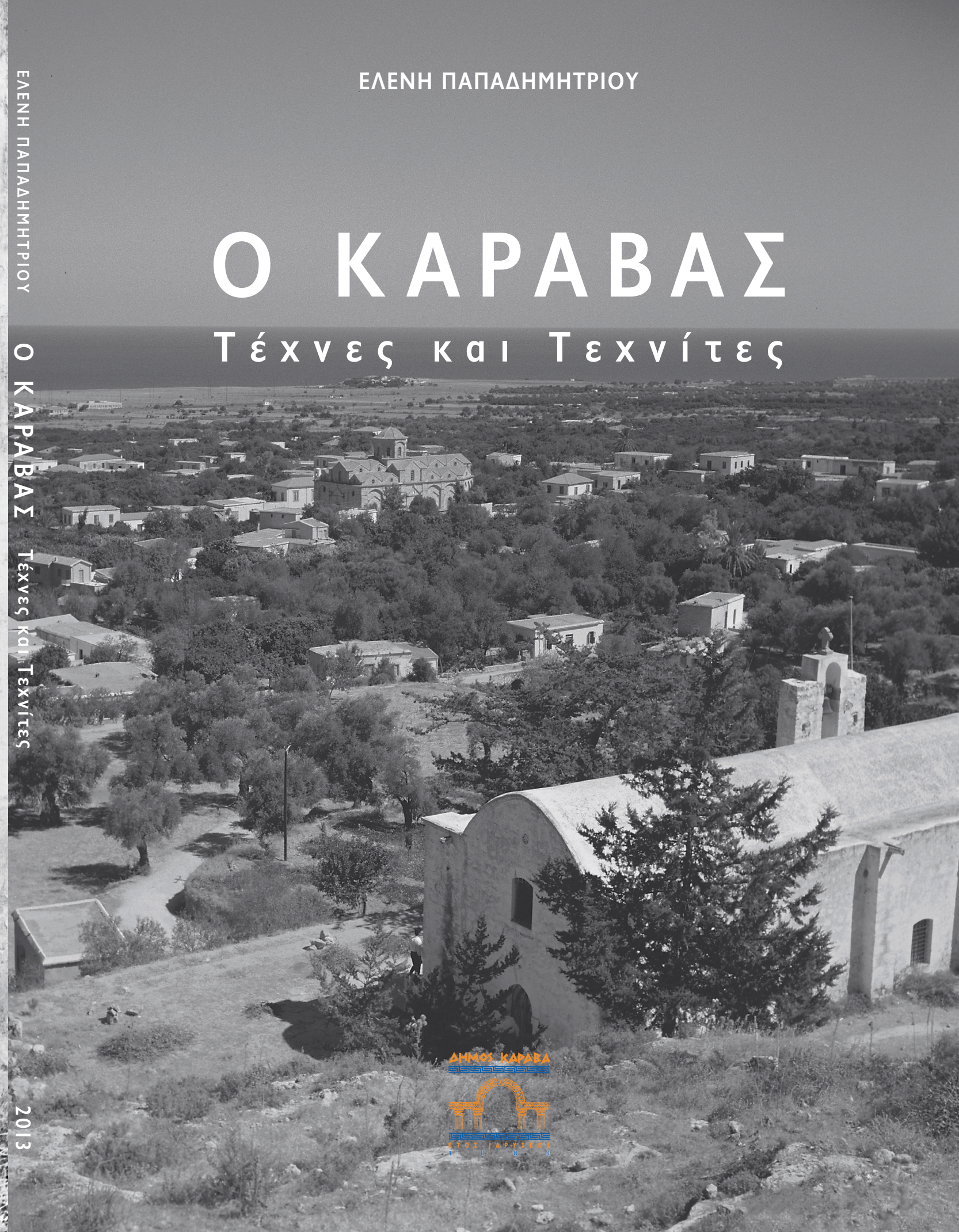
ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο ΚΑΡΑΒΑΣ Τέχνες και Τεχνίτες

2013

9 789963 994830

Εξώφυλλο: Γενική άποψη του Καραβά. (Φωτ. Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών).

Πίσω εξώφυλλο: Λεπτομέρεια πόρτας στην Πάνω Γειτονιά του Καραβά. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Σελίδα 3: Οικία της Πολυξένης Τσιάκκα. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Σελίδα 4: Ο Χατζησταυρινός Σπανούδης, 1850-1925, Αθήνα 1920. (Φωτ. Γιώργου Χριστούδου).

Σελίδα 8-9: Γενική άποψη του Καραβά, 1958. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

ISBN: 978-9963-9948-3-0

© ΔΗΜΟΣ ΚΑΡΑΒΑ, Λευκωσία

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Για τις φωτογραφίες: Ο φωτογράφος ή το αρχείο όπως δηλώνεται
στη φωτογραφία

Όλα τα δικαιώματα επιφυλάσσονται.

Απαγορεύεται, χωρίς τη γραπτή άδεια του δημιουργού, η οποιασδήποτε
μορφής αναπαραγωγή, μετάδοση προς το κοινό, εκπομπή, μετάφραση, διασκευή
ή άλλη προσαρμογή ολόκληρου του έργου αυτού ή ουσιαστικών τμήματός του.

Ο Κ Α Ρ Α Β Α Σ

Τέχνες και Τεχνίτες

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Ο ΚΑΡΑΒΑΣ

Τέχνες και Τεχνίτες

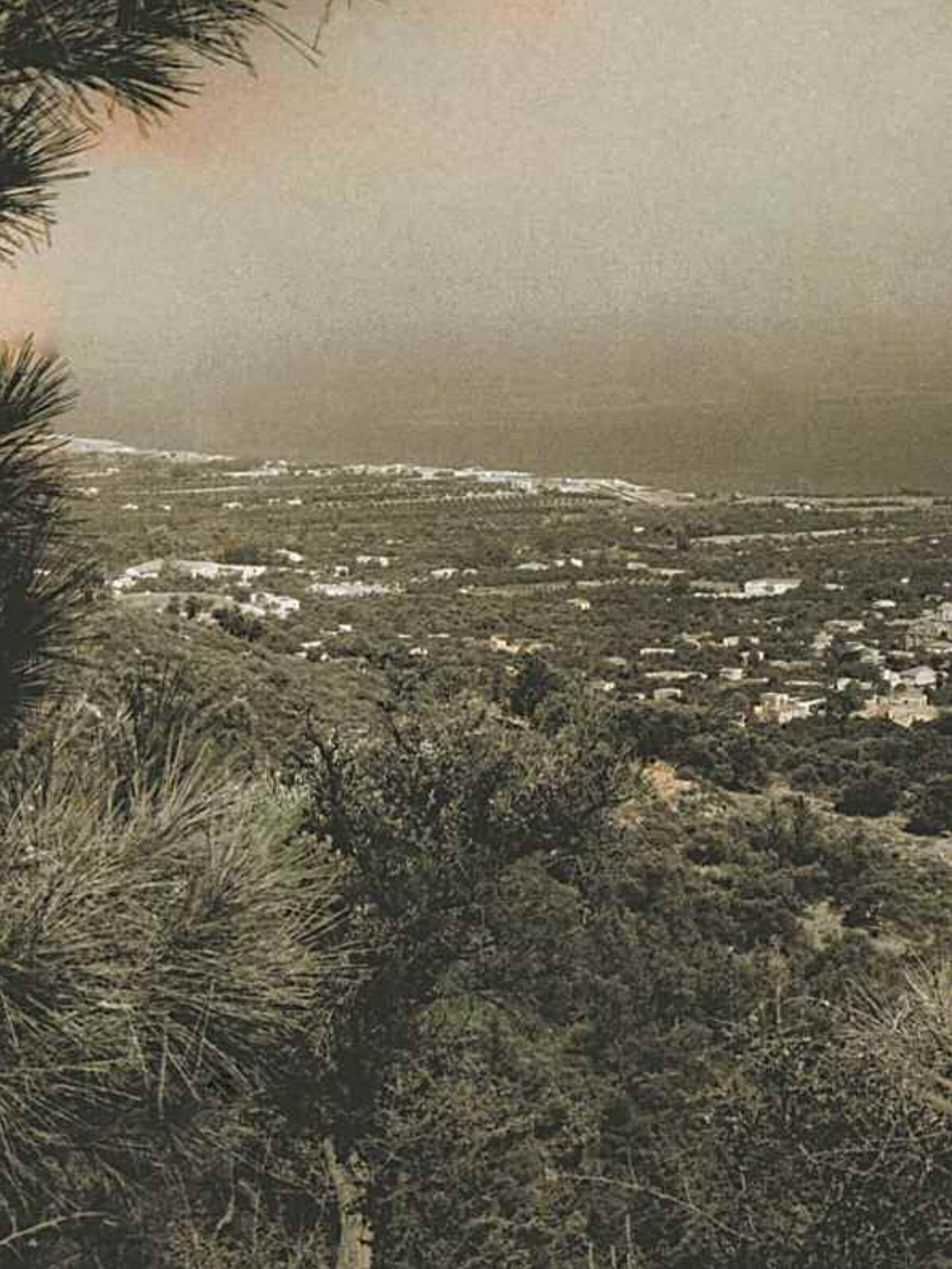

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2013

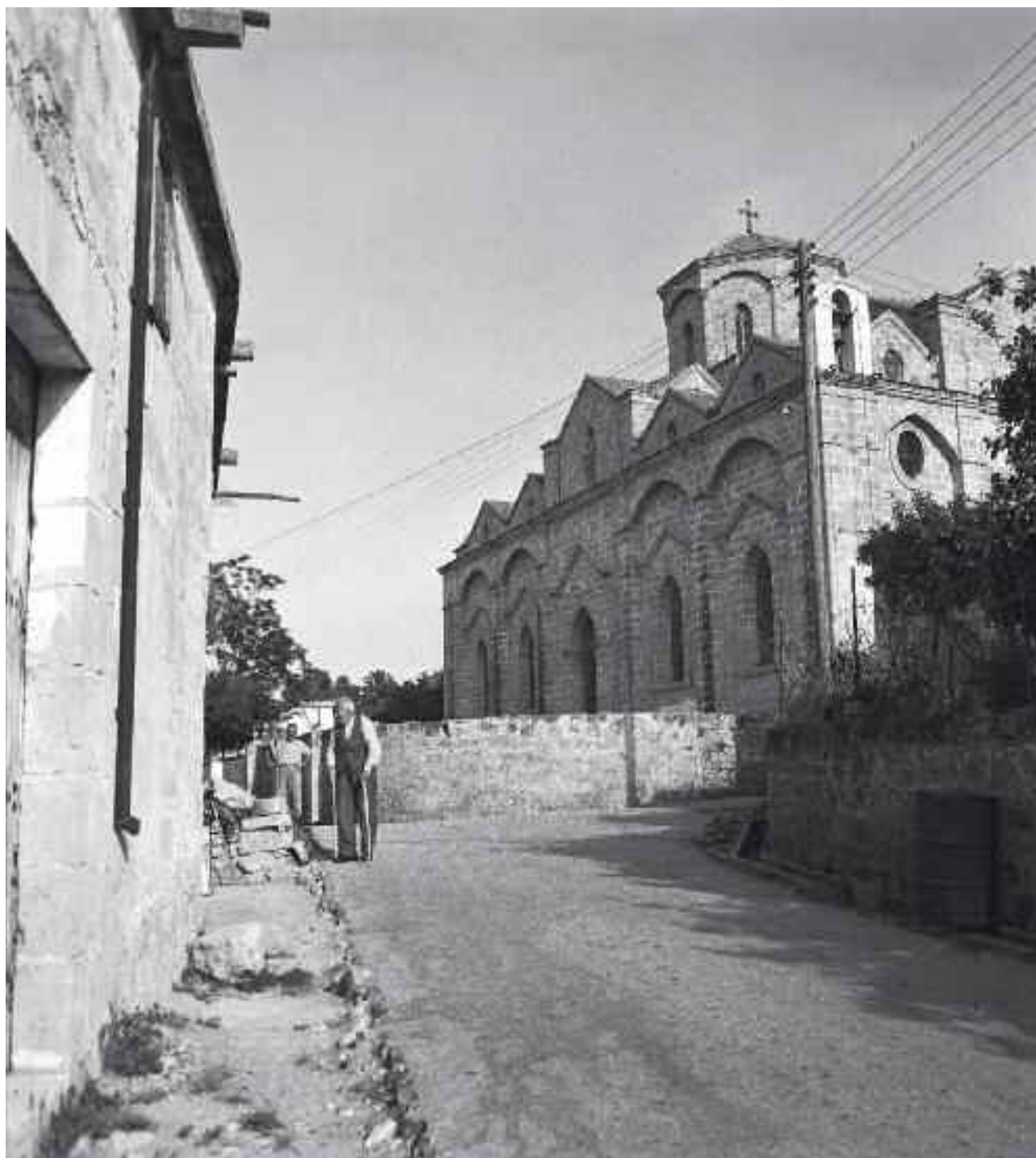

Στους σεμνούς δημιουργούς του Καραβά

Λεπτομέρεια από κασέλα της Μαρούλας Παντέχη Μιχαλίδη.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1970).

Η εκκλησία της Παναγίας Ευαγγελίστριας. Κτίστηκε το 1906-1917 με έρανο των κατοίκων με την εποπτεία του δημάρχου Γρηγόρη Χατζηλάμπρου. (Φωτ. Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών).

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

Φωτοδότρα η μνήμη μας οδηγεί σε όμορφα μονοπάτια, εικόνες και θύμησες από τις ασχολίες των κατοίκων της φιλοπρόοδης κωμόπολης του Καραβά πριν την Τουρκική εισβολή του 1974. Σ' αυτό το σημαντικό οδοιπορικό μνήμης, πολύτιμη φωτεινή πυξίδα στον χρόνο και στον δικό μας προσανατολισμό αναγνώρισης και εκτίμησης του έργου των προγόνων μας, αποτελεί η έκδοση «Ο Καραβάς, τέχνες και τεχνίτες» της Ελένης Παπαδημητρίου.

Εκφράζω τη μεγάλη μας ικανοποίηση και χαρά για τη νέα συγγραφική δημιουργία της Ελένης, που δίνει μια περιεκτική αποτύπωση της μεγάλης πολιτιστικής κληρονομιάς που άφησαν με το έργο τους πολλοί Καραβιώτες στα όμορφα εκείνα χρόνια με εξαιρετα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Μέσα από το πλούσιο ιστορικό πληροφοριακό υλικό και τις φωτογραφίες που το συνοδεύουν, ο αναγνώστης αναγνωρίζει τη μεγάλη παράδοση που είχε η κωμόπολη Καραβά, η οποία προσδιορίζει με τον πιο αξιοθαύμαστο τρόπο την έκταση και την ποιότητα του λαϊκού πολιτισμού που είχε δημιουργηθεί στην περιοχή του Καραβά. Όλα τα είδη της λαϊκής μας τέχνης που ανθούσαν στον Καραβά –όπως η αρχιτεκτονική, η υφαντική, η κεντητική, η αγγειοπλαστική, η ξυλογλυπτική, η αργυροχοΐα– αποτελούν ένα σημαντικό κομμάτι της ιστορίας του τόπου μας, που μας δίνει μια ξεχωριστή περηφάνια για την καταγωγή μας.

Στα δύσκολα χρόνια που περνούμε με τον βίαιο εκτοπισμό από τα σπίτια και τις περιουσίες μας, με τον κοινωνικό ιστό της φιλοπρόοδης κωμόπολής μας να έχει σχεδόν διαλυθεί, αναζητούμε εφόδια και τρόπους για να κρατηθούμε στις ρίζες και στον πολιτισμό μας.

Ο Δήμος Καραβά έχει αναλάβει εξολοκλήρου το κόστος εκτύπωσης του βιβλίου «Ο Καραβάς, τέχνες και τεχνίτες» γιατί αξιολογήσαμε ότι τέτοιες πρωτοβουλίες συμβάλλουν στη συντήρηση και προβολή της ιστορικής μνήμης, δίνουν εφόδια γνώσης στη νέα γενιά και ταυτόχρονα η λαϊκή τέχνη και ο πολιτισμός μας αναδεικνύουν το πλούσιο ιστορικό μας παρελθόν, το οποίο μας δίνει δυνάμεις να συνεχίζουμε με αισιοδοξία και πίστη τη δύσκολη αποστολή μας. Μια αποστολή που έχει στόχο να επανακτήσουμε τη χαμένη μας αξιοπρέπεια, την οποία θα κερδίσουμε μια μέρα, ευχόμαστε πολύ σύντομα, με τον τερματισμό της τουρκικής κατοχής της μισής μας πατρίδας και την επιστροφή στην πατρική μας γη.

Ευχαριστούμε από καρδιάς την Ελένη Παπαδημητρίου για τις πολύτιμες ψηφίδες ζωής του Καραβά που περιγράφονται στην έκδοση, οι οποίες θα είναι μια φωτεινή υπόμνηση του χρέους να κρατηθούμε με αφοσίωση, πίστη και επιμονή στις ρίζες και τις παραδόσεις μας. Το χρωστούμε στους προγόνους μας οι οποίοι μας κληροδότησαν και διατήρησαν μέσα από τους αιώνες αυτή την πλούσια πολιτιστική κληρονομιά.

Όλα τα έσοδα από τις πωλήσεις της έκδοσης θα διατεθούν για εμπλουτισμό του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης Καραβιωτών, το οποίο έχει δημιουργηθεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Καραβιωτών και στο οποίο συμμετέχουν και προσφέρουν εκτός από τον Δήμο Καραβά, το Προσφυγικό Σωματείο «Ο Καραβάς», η Σχολική Εφορεία Καραβά και το αθλητικό σωματείο ΑΕΚ Καραβά-Λάμπουσα.

Όλοι μαζί δημιουργούμε και προσφέρουμε για την αξέχαστη κωμόπολή μας!

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
Δήμαρχος Καραβά
Πρόεδρος Πολιτιστικού Ιδρύματος Καραβιωτών

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μεγαλώσαμε στον Καραβά, στα απλόχωρα σπίτια μέσα στα περιβόλια και τους κήπους, το νερό που τα πότιζε, ανάμεσα στο βουνό και τη θάλασσα. Μετρούσαμε τον χρόνο και τις εποχές με το άνθισμα των λουλουδιών και των δέντρων, τα χρώματα, τις γεύσεις. Μοσχοβολούσαν οι λεμονανθοί, κιτρίνιζαν τα λεμόνια, ωρίμαζαν τα φρούτα, άνθιζαν οι αμυγδαλιές, ξεπετάγονταν τα κυκλάμινα και οι λαλέδες στα ερείπια της Λάμπουσας, πρασίνιζαν οι κάμποι, κιτρίνιζαν οι μαργαρίτες και οι αναθρήκες, χρύσωναν τα στάχυα, αγρίευε η θάλασσα, έρχονταν οι βροχές. Παίζαμε στις αυλές, στα περιβόλια και στα ποτάμια, τρώγαμε από τα δέντρα μας τα ζουμερά φρούτα. Τα καλοκαίρια πηγαίναμε με τα πόδια στη θάλασσα διασχίζοντας τα μονοπάτια μέσα από τα περιβόλια και κολυπούσαμε στην ήμερη θάλασσα. Άλλοτε, από τα φιδωτά μονοπάτια του κατακτούσαμε το βουνό, που μεταμορφωνόταν κι άλλαζε σχήματα και χρώματα από το φως και τις σκιές του ήλιου και ξεδιψούσαμε με το νερό που ανάβρυζε από τον κεφαλόβρυσο, τη «Μάνα του νερού». Τα βράδια ταξιδεύαμε στη μαγεία της οθόνης του υπαίθριου σινεμά μέσα στις λεμονιές κάτω από τ' αστέρια. Στον ίδιο χώρο μάς έκανε επίδειξη ο μάγος και λύγιζε σίδερα ο παλαιστής. Στα καφενεία βλέπαμε Καραγκιόζη κι ύστερα φτιάναμε με χαρτόνι τις δικές μας φιγούρες κι αυτοσχεδιάζαμε τα έργα μας πίσω από ένα τεντωμένο σεντόνι στο φως του κεριού.

Το φθινόπωρο μαζεύαμε τα λεμόνια, τα χαρούπια και τις ελιές. Τον Μάρτιο άνοιγαν τα φύλλα της *συκαμιάς* και μαζί τους άνοιγε κι ο σπόρος

Πανηγύρι στην Αχειροποιήτο.
(Φωτ. Α. και Ι. Στυλιανού, 1945).

Απέναντι: Οικία της Ελένης
Χαραλάμπους-Αδάμου. Πάνω Γειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

του καματερού, που φύλαγε η γιαγιά όλο τον χειμώνα δεμένο σε ρούχο. Ακούγαμε το θρόισμα των φύλλων στο σκοτεινό δωμάτιο, καθώς τα σκουλήκια τα έτρωγαν λαίμαργα πάνω στις καλαμένιες ψάθες που κρεμούσαν από το ταβάνι. Μεγάλωναν οι μεταξοσκώληκες κι έπλεκαν τα κουκούλια τους στα κλαδιά. Τα μαζεύαμε μαζί με τους γείτονες χαρούμενοι στην αυλή κι η γιαγιά μας έψηνε μελωμένες πίττες. Χαζεύαμε με τις ώρες τον μεταξά πάνω από τη φωτιά καθώς έριχνε τα κουκούλια σε χλιαρό νερό και ξετύλιγε το μετάξι.

Τα χειμωνιάτικα βράδια μαζευόμαστε στο μεγάλο δωμάτιο γύρω από τα αναμμένα ξύλα στο τζάκι, η γιαγιά μας έλεγε παραμύθια και μας αποκοίμιζε ο ρυθμικός ήχος του αργαλειού της. Θαυμάζαμε τις προίκες με τα μεταξωτά σεντόνια της νύφης, που ξεδίπλωναν στο γλάντι του Σαββάτου πριν από την Κυριακή του γάμου. Στις διακοπές, κεντούσαμε και πλέκαμε μπιμπίλες στη σκιά των δέντρων, περιδιαβάζαμε περίεργοι στους σιδεράδες, τους αγγειοπλάστες, τους πελεκάνους και τις υφάντριες του Καραβά.

Κάθε Κυριακή και γιορτή βάζαμε τα καλά μας και πηγαίναμε στην εκκλησία, διασκεδάζαμε στους γάμους και τα πανηγύρια. Παιδιά τραγουδούσαμε την ανάσταση του Λαζάρου κι ακολουθούσε στις εκκλησίες το μυστήριο της Μεγάλης Εβδομάδας. Στολίζαμε τον επιτάφιο με άνθη και ψάλλαμε τα εγκώμια, βάφαμε τα κόκκινα αβγά, ζυμώναμε τις φλασούνες. Το Πάσχα γιορτάζαμε με καινούρια ρούχα γύρω από τη λαμπρατζιά στην αυλή της εκκλησίας, το απόγευμα κρεμούσαμε στα δέντρα τις σουσές και τραγουδούσαμε αμέριμνα. Πηγαίναμε με το λεωφορείο στην Κερύνηια ή στη Λευκωσία ή σε κάποιο πανηγύρι στον Άγιο Παντελεήμονα στη Μύρτου, στον Χρυσοσώτηρο στην Ακανθού, στον Απόστολο Ανδρέα στο Καρπάσι, στην Παναγία του Κύκκου. Ο κόσμος ήταν γλυκός, μια ζεστή αγκαλιά.

Στο γυμνάσιο τα εωθινά, οι παρελάσεις, οι πύρινοι λόγοι, ο πόθος για ένωση με την Ελλάδα. Βιώσαμε τον Απελευθερωτικό Αγώνα 1955-1959, τα ηρωικά κατορθώματα, τις θυσίες, την κορύφωση της παλληκαριάς και την ανεξαρτησία της Κύπρου το 1960.

Στη δεκαετία του 1960 επικράτησε η μονοκαλλιέργεια των λεμονιών. Πουλούσε ο κόσμος το μαξούλι, έπαιρνε χρήματα, οι καιροί άλλαζαν. Οι νοικοκύρηδες άρχισαν να γκρεμίζουν τα παλιά λιθόκτιστα αρχοντικά και να κτίζουν καινούρια, ηλεκτροφωτίστηκε ο τόπος, ήρθε το νερό στα σπίτια, έσβηναν οι τέχνες.

Στις αρχές του 1966, με προτροπή του ζωγράφου Αδαμάντιου Διαμαντή, διευθυντή του Μουσείου Λαϊκής Τέχνης Κύπρου, Καραβιώτη από τον πατέρα του τον μαραγκό μάστρε-Νικόλα, άρχισα να επισκέπτομαι τα σπίτια του Καραβά και της διδυμης κωμόπολης Λαπήθου για να μελετήσω τα μεταξωτά τους. Οι νοικοκυρές άνοιξαν τα ερμάρια με τις προίκες τους, εκατοντάδες σεντόνια, κουκουλάρικα, ταϊστά, ολομέταξες σαπτακρούτες, δίμιτα παντελονίκια για αντρικές φορεσιές, μεταξωτά κλινοσκεπάσματα με λευκαρίτικο λευκοκέντημα, πιπίλλες.

Ο Κύπρος Σιακόλας με τη γυναίκα του Ελένη και τρία από τα οκτώ παιδιά του.
(Φωτ. της οικογένειας Νίκου Σιακόλα).

Οικογενειακή φωτογραφία γύρω στο 1934. Όρθιοι από αριστερά: Αντώνιος Κοιλαράς, Χρίστος Χριστούδης, Ιωάννης Χατζηλούκας, Κώστας Νεοφύτου, Χριστόδουλος Νεοφύτου, Φλώρα Νεοφύτου, Ειρήνη Νεοφύτου. Καθήμενοι: Ευγενία Κοιλαρά με την κόρη της Πολυξένη, Μαρίτσα Χριστούδης με τον γιο της Σταύρο, Κώστας Χατζηλούκας (Γεννάδιος), η σύζυγός του Ελένη Χατζηλούκα, η Ορθοδοξία Νεοφύτου, ο σύζυγός της Νεόφυτος Κελογρηγόρης. Παιδιά: Κώστας Κοιλαράς, Ελένη Κοιλαρά, Ειρήνη Κοιλαρά, Ελένη Νεοφύτου και Πέτρος Κοιλαράς. (Φωτ. αρχείο Γιώργου Χριστούδης).

Παρόλο που το 1966 οι καιροί είχαν αλλάξει, μπορούσες ακόμη να κουβεντιάσεις με την τελευταία γενιά των μεταξάδων, των υφαντριών και των εμπόρων του μεταξιού με την αμεσότητα που υπάρχει ανάμεσα σε συντοπίτες. Έβλεπες την ικανοποίησή τους καθώς περιέγραφαν την τέχνη τους και φωτίζονταν τα έργα τους που ξεχάστηκαν. Ήταν η καταξίωση μιας ζωής δύσκολης που μπήκε στο περιθώριο.

Στις ατέλειωτες διαδρομές μου ανοιγόταν ένας κόσμος επιφανειακά γνώριμος αλλά στο βάθος άγνωστος για μένα. Συνάντησα τον άνθρωπο δημιουργό, έζησα την ευθύτητα και την απλότητά του, τις δυνάμεις που έκρυβε πίσω από το καρτερικό χαμόγελο στο σκαμμένο πρόσωπό του, τα έργα και τις ημέρες του. Τα ονόματα είναι πολλά, οφείλω σε όλους όσοι με βοήθησαν στο εκπληκτικό ταξίδι μου βαθιά ευγνωμοσύνη.

Στις παλιές γειτονιές του Καραβά μπήκα στα απομεινάρια του αρχοντικού του προύχοντα Χατζηνικόλα Φιρμανλή, που έκτισε στο ύψωμα την εκκλησία της Αγίας Ειρήνης. Κοντά βρισκόταν το σπίτι-μουσείο του Τάκη Φυλακτού, απόγονου της οικογένειας των περίφημων υφαντριών Φυλακτούδων και της Κατίνας Θεοφύλακτου. Στην ίδια γειτονιά άρχισε η φιλία μας με την τελευταία υφάντρια Όρκα Χριστοφόρου-Κύρκου, που μισοχωμένη στη

Ο Κωνσταντίνος Χατζηαλεξάνδρου, Δήμαρχος Καραβά 1926-1927, με τη σύζυγό του Σταυρινή Μαρκίδου. (Φωτ. Γρηγόρη Χατζηγρηγορίου).

Λεπτομέρεια από κασέλα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λεπτομέρεια από κασέλα της Αθηνάς Κώστα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

βούφα του λούκκου ύφαινε τα μεταξωτά προικιά των εγγονών της. Στην αυλή του σπιτιού μέσα στο διάστικτο φώς από τους ίσκιους των δέντρων διαχώριζε, έκλωθε και έσυρνε το μετάξι για το στημόνι.

Από τον τελευταίο ανακαινισμένο μύλο, τους 'Μύλους', κρυμμένο στον βαθύ ίσκιο του πλάτανου, ξεκινούσε το φιδωτό μονοπάτι στον δρόμο του νερού. Περνούσε από τα πέτρινα απομεινάρια των νερόμυλων κι οδηγούσε στη 'Μάνα του Νερού', στην πηγή που πότιζε τα περιβόλια και τους κήπους του Καραβά. Δίπλα, το σπίτι της Μαρίτσας του Μυλωνά που έπλεκε με το μετάξι *πιπίλλες* με κανάτες, σπιτάκια, ανθρωπάκια και άνθη.

Κάθε σπίτι του Καραβά ήταν ένα μικρό μουσείο από τα έργα των τεχνιτών μας: τις κασέλες με τον ιδιότυπο ανάγλυφο διάκοσμο στο *πρόσωπο*, όπου φύλαγαν διπλωμένα με αγάπη τα προικιά τους, τις καρέκλες του τόνου, τα ερμάρια, τα *αλειφτά* κεραμικά της Λαπήθου, τα πιθάρια του λαδιού, τα περίτεχνα έργα των *χρυσοχών*, τα εργαλεία του σιδηρουργού.

Ο Καραβάς και η δίδυμη κωμόπολη της Λαπήθου αποτελούσαν έναν ενιαίο χώρο, οργανωμένο με δική του φυσιογνωμία, ένα πολυεργαστηριακό κέντρο, όπου οι τέχνες συμπλήρωναν το γεωργικό εισόδημα. Οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν τις ντόπιες πρώτες ύλες, την ξυλεία από το βουνό για τα έπιπλα, το βαμβάκι του κάμπου και το μετάξι για τα υφαντά και το κατάλληλο αργιλώδες χώμα για την αγγειοπλαστική.

Η εισβολή των τουρκικών στρατευμάτων τον Ιούλιο του 1974 και ο εκτοπισμός των κατοίκων από το βόρειο τμήμα της Κύπρου ανέτρεψε βίαια τη ζωή μας. Η προσφυγιά σήμαινε την απώλεια του παραδείσου μας και την αποκοπή από τις συναισθηματικές και ψυχικές μας αφετηρίες,

το πιο ακριβό κομμάτι της καρδιάς μας. Στα σκληρά χρόνια που ακολούθησαν έπρεπε να αντλούμε δύναμη από τις δικές μας ρίζες με επίγνωση της μεγάλης αντοχής του ελληνισμού της Κύπρου.

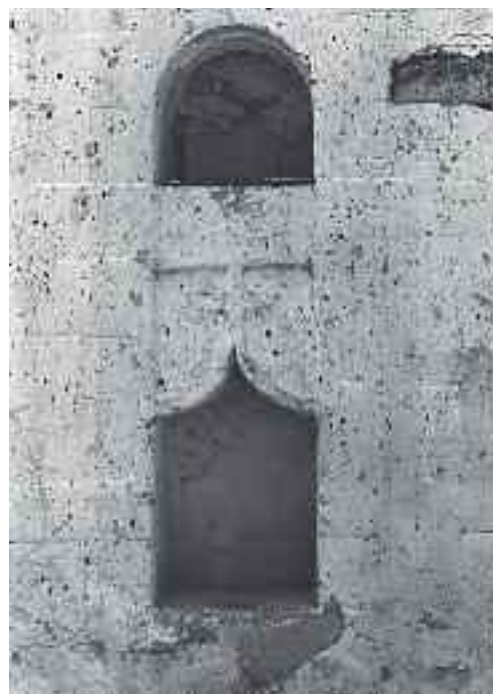
Το 2003 γυρίσαμε στον Καραβά κάτω από συνθήκες που δεν επιθυμούσαμε. Για να βρούμε με σπαραγμό ένα χωριό με άλλο όνομα, με ανθρώπους και φωνές ξένες στους δρόμους και τα στοιχειωμένα σπίτια μας. Τα περιβόλια και οι κήποι μας ξεριζωμένα, το κοιμητήριο ρημαγμένο. Σημαίες τουρκικές κυματίζουν παντού. Οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Ειρήνης είναι γυμνές και ερειπωμένες, η φωνή του Χότζα αντηχεί από την Ευαγγελίστρια μας, απροσπέλαστη η Αχειροποίησης.

Ωστόσο, μέσα στην αλλοτρίωση και την απώλεια, η θάλασσα, το βουνό, τα αγριολούλουδα, η φύση, παραμένουν ανίκητα. Με την αίσθηση αυτή, τις εικόνες και τις αναμνήσεις μας, τη μνήμη των γονιών, των παππούδων μας και των τεχνιτών που έζησαν και δημιούργησαν αθόρυβα με στέρεες κληρονομημένες αξίες μέσα στα στενά περιθώρια των μέσων που διέθεταν, αντλούμε δύναμη από τις δικές μας ρίζες, τη δική μας παράδοση, για να αντέξουμε να ζήσουμε την ημέρα της καλής επιστροφής στο λιμάνι μας, τον Καραβά.

Η τεκμηρίωση των τεχνών και των τεχνιτών, έργο που έγινε με αφοσίωση και αγάπη, αποτελεί σήμερα μια πολύτιμη μαρτυρία. Και κάτι ακόμη πολυτιμότερο. Τα έργα αυτά αναφέρονται στον τόπο μας που από το 1974 έχει αποκοπεί από το ενιαίο σώμα του νησιού και αποτελεί για μας σήμερα μόνιμο σημείο αναφοράς, οδυνηρής μνήμης και εθνικής επαγρύπνησης.

Οικία της Ελένης Αγγελή.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2003).

Κουζοστάτης στην οικία του Φελεμέγκη.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο ΚΑΡΑΒΑΣ

Η επαφή μου με τα χωράφια... το άρωμα που ανέδιδαν μα και το μυστήριο του αρχαίου τόπου... Ποτέ δεν μπόρεσα να εξηγήσω πού βρίσκεται όλο αυτό το μυστήριο που καλύπτει την περιοχή, που σα νά'χει μια ξεχωριστή μυρωδιά, μια ανάμνηση, που τη συμπληρώνει η φαντασία και το παραμύθι...

Αδαμάντιος Διαμαντής

Ο Καραβάς βρίσκεται στην επαρχία της Κερύνειας, που περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της οροσειράς του Πενταδακτύλου. Το βουνό διαμορφώνει ένα τείχος μεταξύ της κεντρικής πεδιάδας και της βόρειας ακτής και κατεβαίνει ομαλά προς τη θάλασσα, δημιουργώντας μια πλάτη όπου ακουμπούν τα χωριά της Κερύνειας. Τα πιο πολλά χωριά είναι σκαρφαλωμένα στις βόρειες πλαγιές της οροσειράς με θέα προς τη θάλασσα, άλλα είναι παραθαλάσσια και λίγα βρίσκονται στις νότιες πλαγιές προς την κεντρική πεδιάδα της Μεσαορίας. Η πολυμορφία του εδάφους δίνει μια ξεχωριστή φυσιογνωμία στην περιοχή, που αποτελεί ένα καταπράσινο περιβάλλον με ελιές, χαρουπιές, σπωροφόρα και κάθε είδους καρποφόρα δέντρα.

Η κωμόπολη του Καραβά βρίσκεται στην κεντρική βόρεια παραλία του νησιού και απέχει σαράντα μόλις μίλια από τις ακτές της Τουρκίας. Έχει έκταση 13,960 τετραγωνικών χιλιομέτρων, δέκα μίλια δυτικά της πρωτεύουσας της επαρχίας, την Κερύνεια. Η επιμήκης πεδιάδα της

Απέναντι: Το λιμανάκι του Καραβά με τις ψαρόβαρκες.
(Φωτ. Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, 1966)

Άποψη του Καραβά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

Η εκκλησία της Αγίας Ειρήνης.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

Άποψη του Καραβά από τους 'Μύλους'.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

επαρχίας, πλάτους 2,6 χιλιομέτρων και μέσου υψομέτρου 100 μέτρων, εκτείνεται σε μήκος 90 περίπου χιλιομέτρων δυτικά από το χωριό Βασίλεια και ανατολικά από τον Δαυλό. Ο Καραβάς είναι ενωμένος με τη Λάπηθο στα δυτικά και τα χωράφια του επεκτείνονται έως το χωριό Άγιος Γεώργιος στα ανατολικά. Μερικά μίλια νότια, σε μικρές κοιλάδες της οροσειράς, βρίσκονται οι μικροί οικισμοί Μότιδες, Ελιά, Παλιόσοφος και Φτέρυχα. Η επικοινωνία με τη Λευκωσία γινόταν από το πέρασμα του βουνού, το Μπογάζι, πάνω από την Κερύνεια. Εκτός από τους πλανόδιους εμπόρους, τους κκιρατζήδες, που διακινούνταν με μουλάρια, οι ταξιδιώτες χρησιμοποιούσαν ζωοκίνητες άμαξες. Από την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα άρχισε αραιή επικοινωνία με τη Λευκωσία με λεωφορείο για τη μεταφορά εμπορευμάτων και ταξιδιωτών.

Οι δίδυμες κωμοπόλεις του Καραβά και της Λαπήθου ήταν τα πλούσια κεφαλοχώρια της Κερύνειας, χωμένα μέσα στα περιβόλια και τους κήπους με εσπεριδοειδή, φρουτοδέντρα, όσπρια, λαχανικά και πολύχρωμα άνθη. Το νερό ήταν ο βασικός παράγοντας που συνέβαλε, από την αρχαιότητα, στη θέση των οικισμών και την επέκτασή τους στους δρόμους του νερού. Οι δύο πηγές, του Καραβά και της Λαπήθου, που αναβρύζουν ολόχρονα από τα ασβεστολιθικά πετρώματα της οροσειράς, τα 'Κεφαλόβρυσα', πότιζαν τα δέντρα και τις καλλιέργειες και διαμόρφωσαν τις μεγαλύτερες αρδευόμενες περιοχές της Κύπρου. Τα δύο ποτάμια στην κατηφορική τους διαδρομή από το βουνό προς τον κάμπο έδιναν κίνηση σε δεκαεννέα αλευρόμυλους στη Λάπηθο και τέσσερεις στον Καραβά. Οι μύλοι συνέβαλαν στην οικονομική ανάπτυξη των κωμοπόλεων σε περιφερειακή αγροτική αγορά, ως τόποι συγκέντρωσης των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής.

Ο Καραβάς, όπως και η Λάπηθος, ήταν από παλιά κέντρα εμπορίου της βόρειας ακτής του νησιού με ντόπια και εισαγόμενα προϊόντα. Η διακίνηση από τη θάλασσα με καϊκια ήταν ευκολότερη παρά από τους δύσβατους δρόμους της ξηράς που γινόταν με μουλάρια από πλανόδιους εμπόρους, τους *κκιρατζήδες*. Για τη διεξαγωγή του θαλάσσιου εμπορίου υπήρχαν αποθήκες για τα εμπορεύματα σε κολπίσκους της περιοχής, τα *παράσκαλα*, της Όρκας, του Βαβυλά, της Λαπήθου και της Αχειροποιήτου. Από τα *παράσκαλα* οι έμποροι εξήγαγαν τα ντόπια προϊόντα, όπως χαρούπια, λεμόνια, φρούτα, ελιές, λάδι, *αλειφτά* αγγεία, υφαντά και εισήγαγαν ξυλεία και άλλα αγαθά από τις απέναντι ακτές. Η ντόπια παράδοση αναφέρει, ότι στην παραλία του Καραβά υπήρχε λιμάνι με τεχνίτες που κατασκεύαζαν καϊκια, από όπου πήρε και το όνομά του το χωριό.

Από χάρτη του Άγγλου περιηγητή Richard Pococke, ο οποίος επισκέφτηκε την Κύπρο το 1738 φαίνεται η επωνυμία Καραβάς στα βόρεια παράλια της Κύπρου, δίπλα από τη Λάπηθο. Ο χάρτης δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο το 1745. Φαίνεται ότι ο Καραβάς στις αρχές του 17ου αιώνα ή και προηγούμενα, ξεχώρισε διοικητικά από την ευρύτερη περιοχή της

Τα παράλια της αρχαίας Λάμπουσας. Διακρίνονται τα ερείπια του φάρου. Στο βάθος ο ναός του Αγίου Ευλαλίου και η μονή της Αχειροποιήτου. (Φωτ. J. P. Foscolo, 1898).

Άποψη του Καραβά από την Πάνω Γειτονιά γύρω στο 1950. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά),

Οικία της Χρυσταλλούς Φωτή-Ασπρή.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λαπήθου. Η Λάπηθος ήταν αρχαία παραθαλάσσια πόλη (1600-1050 π.Χ.) με ιδιαίτερη ακμή και ευμάρεια κατά τη Βυζαντινή περίοδο, γνωστή και ως 'Λάμπουσα'. Το όνομα της Λαπήθου διασώθηκε στο νεότερο οικισμό όταν οι κάτοικοί της αναγκάστηκαν, λόγω των πειρατικών επιδρομών τον 7^ο αιώνα, να αποσυρθούν νοτιοδυτικά μακριά από τη θάλασσα. Ωστόσο, νεότερα στοιχεία υποστηρίζουν ότι η κωμόπολη του Καραβά ήταν οικισμός που ανάγεται στα χρόνια της Φραγκοκρατίας ή και παλαιότερα (Παταπίου 2010, 9). Στην παραλία του Καραβά, κοντά στα ερείπια της Λάμπουσας, βρίσκεται η μονή και ο φραγκοβυζαντινός ναός της Παναγίας της Αχειροποιήτου που αποτέλεσε πνευματικό κέντρο της περιοχής μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα καθώς επίσης και ο μικρός ναός του Αγίου Ευλαλίου, αφιερωμένος στον Α' Επίσκοπο Λάμπουσας.

Οι ιστορικές συνθήκες και το οικολογικό περιβάλλον καθόρισαν τα προϊόντα και επηρέασαν την κοινωνική δομή των οικισμών. Η περιοχή ήταν πυκνοκατοικημένη χάρη στην εντατική καλλιέργεια και τη χρήση της γης. Οι κάτοικοι ήταν γεωργοί, καλλιεργητές με μικρή, ωστόσο, ιδιοκτησία λόγω του διαχωρισμού της οικογενειακής περιουσίας σε όλα τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Έτσι, η αγροτική γη παρά την εντατική της καλλιέργεια, καθώς ήταν περιορισμένη μεταξύ της οροσειράς και

Οικία της Χρυσταλλούς Φωτή-Ασπρή. Πετρογειτονιά. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Φωτογραφία της οικογένειας Σοφοκλή Μούσουλου γύρω στο 1934. Καθήμενοι: ο Σοφοκλής Μούσουλος και δίπλα η σύζυγός του Ευρυδίκη. Πίσω τους οι γιοι τους Λεωνίδας, δεξιά και αριστερά ο Λουκάς (διατέλεσε καθηγητής στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο και πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών). Μπροστά τους η κόρη τους Έλλη, κατόπιν Έλλη Στέλιου Ιωάννου. Δίπλα τους η μητέρα και οι αδερφές του Σοφοκλή Μούσουλου. (Φωτ. Ξένια Χριστοφίδου-Πογιατζή).

της θάλασσας, ήταν ανεπαρκής για την οικονομία του τόπου. Οι κάτοικοι, ωστόσο, φιλοπρόοδοι και δεκτικοί νεωτερισμών, προσάρμοζαν διαχρονικά τα προϊόντα τους στις εκάστοτε απαιτήσεις της ζήτησης και της αγοράς. Η πεδινή περιοχή του Καραβά, όπως και της Λαπήθου, βρισκόταν βόρεια προς τη θάλασσα και ήταν χωρισμένη σε μικρά αγροτεμάχια περιστοιχισμένα με μουριές για την εκτροφή του μεταξοσκώληκα. Τα σιτηρά και το βαμβάκι κάλυπταν την παραθαλάσσια ζώνη, ενώ η ορεινή περιοχή ήταν διάσπαρτη με ελιές και χαρουπιές. Η κτηνοτροφία, όπως και η αλιεία ήταν περιορισμένες, επαρκής για επιτόπια κατανάλωση.

Οι δίδυμες κωμοπόλεις, εκτός από τη γεωργική τους οικονομία, είχαν μια πολύ ανεπτυγμένη βιοτεχνία και οικοτεχνία με βάση τη σηροτροφία

Η Ευγενία Καράγιωρκη υφαίνει στη βούφα του λούγκου. (Φωτ. Dudley Buxton, 1913).

και την αγγειοπλαστική. Τα υφαντά και τα κεραμικά τους ήταν ονομαστά σε όλο το νησί. Ο Καραβάς και η Λάπηθος με την πολυμερή τους οικονομία και το εμπόριο αποτελούσαν τα ημιαστικά κέντρα που συναγωνίστηκαν τις πόλεις και είχαν σημαντικό ρόλο στην Κυπριακή κοινωνία.

Ο Καραβάς, από τις αρχές του 20^{ού} αιώνα, ήταν το θέρετρο των Λευκωσιτών, που διέμεναν στα δωμάτια της μονής Αχειροποιήτου, σε ενοικιαζόμενα σπίτια και σε μικρά ξενοδοχεία, όπως του Δακτυλιδάρη και του Μελά. Από τα μέσα του 20^{ού} αιώνα η κωμόπολη επεκτάθηκε προς τον βορρά και έως το 1974 η θαλάσσια περιοχή αναπτύχθηκε σε δημοφιλή τουριστικό προορισμό με πολυτελή ξενοδοχεία και κέντρα αναψυχής στις παραλίες της. Παράλληλα, η μονοκαλλιέργεια της λεμονιάς καθιστούσε την περιοχή αξιοζήλευτη και μια από τις πιο εύπορες του νησιού.

ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ

Η συνείδηση της εργασίας, που κατασκευάζεται με τα χέρια, ήταν πολύ ανεπτυγμένη στον Καραβά, υπήρχαν σιδεράδες, ξυλογλύπτες, καρεκλάδες, υφάντριες, κεντήτριες και κάθε λογής τεχνίτες. Αυτή η συνείδηση της σημασίας της κατασκευής και η περηφάνεια για το αποτέλεσμα... η γοητεία της κατασκευής ήταν παλιό κληρονομημένο ενδιαφέρον. Έτσι δημιουργείται η παράδοση, η ειδικευση και η δεξιότητα.

Αδαμάντιος Διαμαντής

Αρχιτεκτονική και οικοδόμοι

Ο Καραβάς, που έγινε δήμος από το 1884, είναι πιο πεδινός σε σχέση με τη Λάπηθο, που είναι κτισμένη αμφιθεατρικά στις κατωφέρειες του βουνού προς τη θάλασσα, με επτά γειτονιές. Ο Καραβάς είχε τρεις γειτονιές, όλες χριστιανικές (ελληνικές), με 2,425 κατοίκους το 1960 και 3,000 το 1971. Η Πάνω Γειτονιά ήταν ο αρχικός πυρήνας του οικισμού με δύο ενοριακές εκκλησίες, τον Άγιο Γεώργιο στα ανατολικά και την Αγία Ειρήνη στα δυτικά, που κτίστηκαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στην Πετρογειτονιά και την Έξω Γειτονιά η μεγάλη εκκλησία στο κέντρο της κωμόπολης, η Ευαγγελίστρια, κτίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με έρανο των κατοίκων. Η επέκταση του οικισμού, έως το 1960 περίπου, γινόταν κυρίως προς τα ανατολικά. Μια πυκνοκατοικημένη περιοχή με καφενεία, καταστήματα και εργαστήρια είχε δημιουργηθεί στην κεντρική αρτηρία της κωμόπολης.

Τα σπίτια ήταν αδιαχώριστα από το τοπίο, κτισμένα μέσα στα περιβόλια

Άποψη του Καραβά με πλάτη την οροσειρά του Πενταδακτύλου. Στο κέντρο επιβλητική η εκκλησία της Παναγίας Ευαγγελίστριας. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.
Στην αυλή ο ιερέας Παπα-Ιωάννης Μαούρης.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο δεσποτικός θρόνος με εγχάρακτο και
ζωγραφικό διάκοσμο. Άγιος Γεώργιος.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Οικία της Χαριτίνης Ρούσου απέναντι στην
εκκλησία της Ευαγγελίστριας.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2003).

και τους κήπους. Οι δρόμοι οδηγούσαν στις εκκλησίες και τα χωράφια και διασταυρώνονταν με παράλληλους δρόμους που χώριζαν τον οικισμό σε ακανόνιστα τετράγωνα. Σ' αυτά έκτιζαν τα σπίτια, ερμητικά κλειστά προς τα έξω, με την αυλή και το περιβόλι στο πίσω μέρος, ενώ η όψη τους βρισκόταν μπροστά, με μικρά ανοίγματα κατά μήκος του δρόμου.

Η ευμάρεια των κατοίκων δεν ήταν αρκετή για να υπερνικήσει την ανασφάλεια με την οποία ζούσαν κάτω από τον τουρκικό ζυγό έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, η απλόχωρη τοποθέτηση των σπιτιών αμφιθεατρικά με θέα προς τη θάλασσα και η πυκνή βλάστηση απάλυναν την εσωστρέφεια και τη γενική εικόνα του οικισμού (Σίνος, 1976).

Η άνθηση των οικισμών της περιοχής ήταν αποτυπωμένη στα σπίτια, που ήταν εδώ πολύ μεγαλύτερα από τις άλλες περιοχές της Κύπρου, με πιο προσεγμένη κατασκευή και διακοσμητικές λεπτομέρειες. Ήταν κτισμένα με πωρόλιθο από τα λατομεία του βουνού ή ακόμη και από τα κατάλοιπα της 'Λάμπουσας'. Όπως σε όλες τις κωμοπόλεις της Κύπρου στον Καραβά, ο απλούστερος τύπος κατοικίας συνυπήρχε με τον πιο σύνθετο που διαμορφώθηκε για οικονομικούς λόγους. Ο πυρήνας, γύρω από τον οποίο εξελίχθηκε η σύνθετη μορφή του, ήταν το πλατυμέτωπο επιπεδόστεγο σπίτι με προεκτάσεις, προσθήκες και διακοσμητικά στοιχεία εμπνευσμένα από την παράδοση και τα μνημεία της περιοχής.

Οι οικοδόμοι έκτιζαν το σπίτι με *πουρόπετρα* σύμφωνα με πρόχειρο σχέδιο που ετοιμάζαν. Η στέγη υποστηριζόταν από κορμούς πεύκων, τα *βολίτζια*. Στη συνέχεια, τοποθετούσαν πάνω σ' αυτά διαδοχικά ψάθα από καλάμι, την *ψαθαρκά*, ή λεπτά κλαδιά θάμνων, φύκια και τέλος παχιά στρώση από ειδικό αργυλόχωμα από το Κάρμι ή τη Γομαρίστρα. Συχνά, ιδιαίτερα πριν τις βροχές, ο νοικοκύρης συντηρούσε και πατούσε το χώμα της στέγης σύροντας επάνω κύλινδρο, το *τζυλίντρι*.

Οικία του Αθανάση Κοτζιάπαση-Τάκη Φυλακτού. Πάνω Γειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Εσωτερικό της οικίας Τάκη Φυλακτού.
(Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Οικία της Ελένης Καραβία. Πετρογειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο *ηλιακός* ήταν ημιστεγασμένος χώρος στο πίσω μέρος του σπιτιού που ενωνόταν με την αυλή και τον κήπο. Το πάτωμα ήταν στρωμένο με κροκάλες, *τσιακκιλωτό* ή με χώμα. Πολλά σπίτια είχαν μια ωραία βεράντα με καμάρες, διακοσμημένες με λιθανάγλυφα στο κιονόκρανο, στο ισόγειο ή και στον όροφο με βόρειο προσανατολισμό προς τη θέα και τον αέρα της θάλασσας. Ήταν ο δροσερός χώρος όπου ο νοικοκύρης άπλωνε τη σοδειά και οι νοικοκυρές διεκπεραίωναν τις διάφορες δουλειές τους, παρέα με τις γειτόνισσες: ετοίμαζαν την τροφή, έπλεναν, καθάριζαν το βαμβάκι, έκλωθαν το νήμα, *ξιθρούμπιζαν* τα κουκούλια, 'έσυρναν το πανί', ύφαιναν στον αργαλειό, κεντούσαν τα προικιά. Στον *ηλιακό* και την αυλή γίνονταν οι οικογενειακές γιορτές, το γαμήλιο γλέντι, ο χορός και η επίδειξη της προίκας της νύφης, το ράψιμο του κρεβατιού του αντρογύνου κ. ά.

Ο Νικόλας Ελευθερίου (1860-1914) απόγονος
του Χατζηνικόλα Λαυρεντίου.
(Φωτ. Ηρώς Κωνσταντινίδου).

Στο πλάι βρισκόταν ο *λάκκος*, το πηγάδι απ' όπου αντλούσαν το πόσιμο νερό και το φύλαγαν δροσερό σε πήλινη *κούζα* σε κόγχη στον τοίχο, τον *κουζοστάτη*. Δίπλα βρισκόταν ο φούρνος για τα ζυμώματα και πιο μακριά το κοτέτσι και τα άλλα υποστατικά.

Η είσοδος του σπιτιού ή εξώπορτα, το *ξωπόρτιν*, ήταν καμωμένη από χοντρές σανίδες πεύκου, συναρμολογημένες με μεγάλα *κωμοδρομίσια* καρφιά και διακοσμημένες με ρομβοειδή χάραξη. Οι πιο εύποροι νοικοκύρηδες εντοίχιζαν πάνω από την εξώπορτα κτητορική πλάκα από *πουρόπετρα* με τη χρονολογία του σπιτιού, φυλακτικά σύμβολα, όπως τον σταυρό και τη συντομογραφία 'Ιησούς Χριστός Νικά', καθώς επίσης διακοσμητικά με γεωμετρικά και φυτικά θέματα, όπως κρίνο, ρόδακα κ.ά. Η είσοδος, που διατηρήθηκε από το άλλοτε αρχοντικό του προύχοντα Χατζηνικόλα Λαυρεντίου Πρωτοσύγκελλου (19^{ου} αιώνα), είναι μεγαλοπρεπής με πλαίσιο και τοξωτό υπέρθυρο διακοσμημένο με λιθανάγλυφα.

Στην πρόσοψη του σπιτιού της Ευροδικούς στην Πετρογειτονιά, που κατεδαφίστηκε μετά το 1974, υπήρχε εντοιχισμένη κτητορική πλάκα με χρονολογία 1818 και ιωνικό κιονόκρανο. Επίσης, πάνω από την είσοδο

Η είσοδος του αρχοντικού του προύχοντα Χατζηνικόλα Λαυρεντίου Πρωτοσύγκελλου. Οικία οικογένειας Κώστα Γιαννήτα και Ελένης Πλουσίου πριν το 1974. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Οικία του Κώστα Κορτζιή. Πετρογειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Οικία της Αναστασίας Πουργούρη, 1832.
Πετρογειτονιά. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

του σπιτιού της Ελεγκούς Γιάλλουρου, που κληρονόμησε η εγγονή της Δώρα Ορφανού Φαρμακά –των πρώτων δεκαετιών του 20^{ού} αιώνα– στην Έξω Γειτονιά, είναι εντοιχισμένο περίτεχνο κιονόκρανο με άκανθες. Προφανώς και τα δύο προέρχονταν από τα ερείπια της ‘Λάμπουσας’.

Τα κύρια δωμάτια της κατοικίας ήταν το μακρόστενο *μακρυνάρι* και το δίκωρο *σπίτι με καμάρα*. Το πρώτο ήταν το μαγειρείο με το τζάκι, τη νισκιά, και τα τοιχάρματα, όπου η οικογένεια περνούσε τις περισσότερες ώρες του χειμώνα. Το δίκωρο, όπου διπλασιάζεται ο χώρος με καμάρα, ήταν το υπνοδωμάτιο και το δωμάτιο υποδοχής των ξένων με τα έπιπλα του σπιτιού: το ξύλινο ή σιδερένιο κρεβάτι στρωμένο στις γιορτές με τα μεταξωτά της προίκας, η σκαλιστή κασέλα, το *σεντούτζι*, όπου έβαζαν το ρουχισμό και τα πολύτιμα αντικείμενα του σπιτιού, καθώς επίσης ο καθρέφτης και τα διάφορα κεντητά κάδρα που διακοσμούσαν τους τοίχους του δωματίου. Ο ακίνητος αργαλειός, η *βούφα του λούκκου*, συνήθως βρισκόταν στο *μακρυνάρι*, δίπλα από το παράθυρο που άνοιγε στον ηλιακό, ενώ ο κινητός, το *αρκαστήρι*, μεταφερόταν, ανάλογα με την εποχή, στον ηλιακό ή άλλο χώρο. Ανάλογα με τις ανάγκες του νοικοκυριού έκτιζαν δίπλα στο *μακρυνάρι* δροσερή αποθήκη με *αρσέρες* για την αποθήκευση του λαδιού σε *αλειφτά* πιθάρια, το *λαδαρκό*, και τον στάβλο για τα ζώα και τα γεωργικά εργαλεία. Οι μεγάλοι κτηματίες και παραγωγοί λαδιού εγκαθιστούσαν σε μεγάλο δωμάτιο του σπιτιού τους τον ελιόμυλο. Η προσθήκη δεύτερου ορόφου στα μεγαλύτερα σπίτια ήταν δωμάτια ύπνου και ηλιακός. Οι τεχνίτες είχαν το εργαστήριό τους σε ξεχωριστό δωμάτιο στο σπίτι τους ή σε μαγαζί κοντά στα καφενεία της κωμόπολης.

Οικία της Μαρίτσας Χριστούδια. Πάνω Γειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Οικία της Ευγενίας Καραγιώρκη.
Πετρογειτονιά. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Αναφέρουμε μερικά σπίτια στον Καραβά, με αξιόλογη αρχιτεκτονική: η μονόροφη κατοικία της Ευγενίας Καραγιώρκη στην Πετρογειτονιά, που κατεδαφίστηκε μετά την τουρκική εισβολή. Είχε σχήμα Γ και ο ηλιακός, όπου ήταν ενσωματωμένη η βούφα του λούγκου μπροστά από τον κουζοστάτη, υποστηριζόταν από κιονοστοιχία με λιθανάγλυφα στα κιονόκρανά της. Άλλο σπίτι, στην ίδια γειτονιά, ήταν το μονόροφο σε σχήμα Γ της Αναστασίας Πουργούρη με χρονολογία 1832, που κατεδαφίστηκε και αυτό μετά το 1974. Ο ηλιακός είχε οξύκορφα τόξα και ήταν ανοιχτός προς την αυλή από τη στενή του πλευρά.

Στην ενορία της Αγίας Ειρήνης βρίσκεται το διόροφο αρχοντικό του προύχοντα Αθανάση Κοτζάπαση με χρονολογία 1863 στην κτητορική πλάκα της εισόδου. Εξωτερικά ένας ψηλός τοίχος με αραιά ανοίγματα δίνει μια συμπαγή όψη στο συγκρότημα. Η μικρή εσωτερική είσοδος, το *πόρτιον*, οδηγεί στην αυλή με την κιονοστοιχία που έχει προσεγγμένο γλυπτό διάκοσμο. Τα δωμάτια στον όροφο είναι δίκωρα με καμάρα και οι πόρτες και τα παράθυρα έχουν εγχάρακτο διάκοσμο. Τα σπίτια με τη σύνθετη αυτή οργάνωση αποτέλεσαν πρότυπα για τις πιο εντυπωσιακές αστικές κατοικίες της Κύπρου. Ο τελευταίος απόγονος της οικογένειας και ιδιοκτήτης του αρχοντικού ήταν ο Τάκης Φυλακτού, που το είχε

Η κτητορική πλάκα στην είσοδο της οικίας της Ελεγκούς Γιάλλουρου. Έξω Γειτονιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

Οικογένεια Κυριάκου και Ελένης Τσιομούνη, 1930. (Φωτ. αρχείο Ελένης Καραβά).

Οικία της Φοίβης και του Κώστα Νεοφύτου. Πετρογειτονιά. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

συντηρήσει και εξέθεσε σ' αυτό τη σπάνια συλλογή του από έργα τέχνης της περιοχής. Η πλούσια αυτή συλλογή δυστυχώς κλάπηκε ή καταστράφηκε μετά τα τραγικά γεγονότα του 1974. Αναφέρουμε, ακόμη, τα αρχοντικά του Σοφοκλή Μούσουλου, του Γεωργίου Χατζηγηγορίου, του Χατζηλάμπρου, του Σοφοκλή Τσιάνκα, του Χριστοδούλου Χατζηκυριάκου κ.ά. Αξιόλογες είναι, επίσης, κατοικίες σε νεοκλασσικό ρυθμό, όπως του Κώστα και της Φοίβης Νεοφύτου στην κύρια οδική αρτηρία του Καραβά.

Το επάγγελμα του οικοδόμου ήταν συνήθως οικογενειακό. Ο Καραβάς διέθετε άριστους οικοδόμους που έκτισαν κατοικίες και εκκλησίες σε διάφορες περιοχές του νησιού. Μερικοί απ' αυτούς, μάλιστα, ήταν επιδέξιοι λιθοξόοι, όπως μαρτυρούν οι κτητορικές πλάκες στην πρόσοψη σπιτιών και ο διάκοσμος στις κιονοστοιχίες τους, καθώς επίσης τα λιθανάγλυφα σε διάφορες εκκλησίες. Μεταξύ των επιδέξιών πετροκόπων του Καραβά συγκαταλέγονται οι Χρίστος Ττοφάτζης, Αλέξανδρος Κωνσταντίνου, Σπύρος Ασπρής και Ιωάννης Πίττας.

Την παράδοση των παλαιότερων οικοδόμων συνέχισαν οι νεότεροι, οι οποίοι ως εργολάβοι πλέον διεκπεραίωσαν από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, μεγάλες οικοδομές στην Κύπρο. Αναφέρονται οι αδερφοί Δημήτρης και Κύπρος (Τζιυπρής) Σιακόλας –πατέρας του γνωστού μεγαλοεπιχειρηματία Νίκου Σιακόλα–, οι αδερφοί Κυριάκος και Νικόλας Σιακόλας, Νικόλας Πατέρας, οι αδερφοί Γεώργιος και ο Θεόπιστος Πατσαλοσαβής κ.ά. Κοντά τους μαθήτευσαν πολλοί Καραβιώτες. Οι οικοδόμοι του Καραβά μετά την τουρκική εισβολή εργάστηκαν σε μεγάλες οικοδομικές εταιρείες στις Αραβικές χώρες και συνέβαλαν στην οικονομική ανάκαμψη των οικογενειών τους και του τόπου γενικότερα. Αναφέρουμε μερικούς από αυτούς, όπως ο Ανδρέας Σιακόλας, ο Παντελής Αρότης, ο Κυριάκος Κοζάκος, ο Κώστας Σιακόλας και ο Μιχάλης Σάββα.

Ο Νικόλας Δ. Σιακόλας, 1909-1991. (Φωτ. οικογένειας Ν. Δ. Σιακόλα).

Ξυλουργική - Ξυλογλυπτική

Ο πατέρας μου ήταν μαραγκός από τον Καραβά. Κάναμε εξοχή στο χωριό. Ερχόταν να μας δει κάθε Σάββατο ή κάθε δεκαπέντε μέρες. Θυμάμαι μια φορά που έφθασε ροδοκόκκινος, ανάμεσα σε δυο άλλους στο πίσω μέρος της 'Βικτωρούς' (άμαξα 'Βικτώρια') γελαστός και ήμερος όπως πάντα. Κάθε φορά που ερχόταν ο πατέρας μου εδημιουργείτο ένα πρόβλημα. Χρειαζόταν ένα ακόμη κρεβάτι. Και η λύση βρισκόταν εύκολα. Στο μεγάλο δωμάτιο της γριάς Ξενούς ήταν ένα τεράστιο σεντούκι. Μου έστρωναν εκεί πάνω και κοιμόμουν μια χαρά.

Μου άρεσε ιδιαίτερα. Όταν ξυπνούσα, έβλεπα από το αντικρυνό μικρό παράθυρο με τα ταντελωτά κάγκελα, τα φύλλα μιας φουντωτής συκιάς, που έκανε τα μεγάλα βαζανάτα σύκα. Θάταν η πρώτη φορά, που ήρθε ο πατέρας να μας δει. Όταν ξυπνήσαμε, θυμάμαι καλά την κουβέντα, που έγινε με κάποιους που βρέθηκαν εκεί, για το σεντούκι. Τι ωραίο που ήταν. 'Εν' του Χαρβατζιούνη, μάστρε Νικόλα'. Το εψηλάφησε ο πατέρας μου ως τεχνίτης και επιδοκίμασε. Ύστερα που έφυγαν και ήμουν μόνος, το εψηλάφησα κι εγώ. Το αγάπησα.

Ήταν η αρχή. Είμαι σίγουρος πως ήταν η αρχή, που πρόσεξα τη λαϊκή μας τέχνη. Έτσι άρχισα να χαίρομαι τις σουβάντζες, τις πόρτες, τα κεντήματα με τα κουκούλια στους τοίχους, τα υφαντά και παράλληλα τις υφάντριες που ύφαιναν στους λούκκους (τα αρκαστήρκα ήλθαν κατόπι), τις ανέμες, τις χρυσές θηλειές, τα καγκάλια από ωμό μετάξι, τον τρόπο που έφτιαχναν το μεταξωτό για να το επιδείξουν, τις κοπέλες τέλος ντυμένες στα άσπρα μεταξωτά τους, σαν στολίζονταν για την εκκλησία ή για βόλτα, αλλά και την κουβέντα τους με την τραγουδιστή φωνή του χωριού.

Αδαμάντιος Διαμαντής

Ο Αδαμάντιος Διαμαντής στον μεταξά Σωτήρη Χατζηττοφή στη Λάπηθο (Φωτ. S. Weir, 1968).

Κασέλα, έργο του Νικόλα Χαρβατζιούνη, της Πόλυσ Κότσασπα. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Οικία του Νικόλα Χαρβατζιούνη στα καφενεία του Καραβά. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

Προσκυνητάρι με σκαλιστό και ζωγραφικό διάκοσμο. Άγιος Γεώργιος. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Σεντούκια

Από τα μέσα του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχει διασωθεί μεγάλος αριθμός από κασέλες, *σεντούτζια*, τα οποία αναδεικνύουν τις κωμοπόλεις Λαπήθου και Καραβά σε κέντρο σημαντικής ξυλογλυπτικής τέχνης με ιδιότυπη τεχνική και διακόσμηση. Κύριος εκπρόσωπος της τέχνης αυτής ήταν ο Κυριάκος Πύργος, γνωστός ως 'Πυργούδι', από τη Λάπηθο. Τεχνίτης με μεγάλες ικανότητες και μοναδική ευαισθησία, κατασκεύαζε και διακοσμούσε κασέλες της προίκας για όλα τα χωριά της περιφέρειας, από τη Μύρτου μέχρι τον Άγιο Αμβρόσιο και το Δίκωμο. Κοντά στο Πυργούδι μαθήτευσαν ο γιος του και ο ξυλουργός Νικόλας Χαρβατζιούνης από τον Καραβά.

Ο Χαρβατζιούνης γεννήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και βρισκόταν στην ακμή της τέχνης του γύρω στο 1910. Από μικρός ήταν επιδέξιος πελεκάνος και κατασκεύαζε πορτοπαράθυρα, τοιχάρματα και ράφια. Το μαγαζί του βρισκόταν στα κεντρικά καφενεία του Καραβά, όπου βρισκόταν η κατοικία του. Από πληροφορίες συγγενών του, ο Χαρβατζιούνης σε ηλικία εικοσιπέντε ετών έφερε στο ξυουργείο του το Πυρκούδι από τη Λάπηθο για να του σχεδιάσει την πρόσοψη, το *πρόσωπο*, σεντουκιού που προόριζε για προίκα της αδερφής του. Ο Χαρβατζιούνης ολοκλήρωσε τον ανάγλυφο διάκοσμό του και από τότε συνέχισε την τέχνη μέχρι τον θάνατό του σε δυστύχημα, στον δρόμο προς τη Λευκωσία: πήγαινε για να φέρει εργαλεία για την κατασκευή ερμαριών, που άρχισαν να γίνονται 'της μόδας' και να εκτοπίζουν τις κασέλες.

Ο Χαρβατζιούνης διακοσμούσε τις κασέλες με επιδέξιο χαμηλό ανάγλυφο, τα συνήθη σχέδια του Πύργου, στα οποία πρόσθεσε δικά του εμπνευσμένα από τα μνημεία και τα εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα. Χαρακτηριστικό σχέδιό του βρισκόταν σε κασέλες που διακόσμησε στον Καραβά: παρουσιάζει γλάστρα με σχηματοποιημένο κλαδί αμπελιού που πλαισιώνει αρχιτεκτόνημα εκκλησίας. Παλαιότεροι ξυλουργοί, ξυλογλύπτες κατώτερης τέχνης από του Χαρβατζιούνη, ήταν οι Καλαβασιώτες από την Καλαβασό που εγκαταστάθηκαν στον Καραβά. Το *πελεκανιό* τους βρισκόταν στην Πάνω Γειτονιά.

Ο Γιωρκής Χατζηπετρή Κίσιη έμαθε την τέχνη από τον Χαρβατζιούνη, ο ίδιος όμως ασχολήθηκε με την κατασκευή γεωργικών εργαλείων και αρότρων.

Με το σκάλισμα σεντουκιών, ως πάρεργο, ασχολούνται μέχρι σήμερα οι Καραβιώτες Στέλιος Μαυρομάτης και Κώστας Κύρκος. Εκτελούν και οι δύο με επιτυχία τόσο σχέδια των παλιών τεχνιτών της περιοχής μας, όσο και δικές τους δημιουργίες. Ο πρώτος, μάλιστα, έχει κάμει σχετική έρευνα.

Οι ξυλουργοί κατασκεύαζαν τις κασέλες από χοντρούς κορμούς κυπαρισσιών της οροσειράς του Πενταδακτύλου. Τους έκοβαν τον

Κασέλα, έργο
του Νικόλα
Χαρβατζιούνη.
Γεωργίου Βούρκα.

Κασέλα της
'Βικτύραινας'.
Πάνω Γειτονιά.

Κασέλα της
Μαρούλας
Ευαγγελίδη.
(Φωτ.
Ε. Παπαδημητρίου,
1968).

Ο Κώστας Κύρκος σκαλίζει κασέλα
στο εργαστήριό του στον Στρόβολο.
(Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Λεπτομέρεια από έργο του Κώστα Κύρκου.

Κασέττα της Χαρίκλειας Δημητριάδη-Αριστοφάνους. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κασέττα του Ηλία Χατζημανώλη.

Κασέττα.

χειμώνα με πανσέληνο, καλοφεντζίτικα, στο τέλος του σεληνιακού κύκλου όταν κατέβαιναν οι χυμοί τους και ήταν στερεότεροι. Η ξυλεία αποθηκευόταν μέχρι να αποβάλει τους χυμούς της και να ξηραθεί εντελώς όταν θα χρησιμοποιηθεί. Σπανιότερα, κατασκεύαζαν σεντούκια από ξύλο καρυδιάς ή πεύκου. Η πιο στερεά ωστόσο και κατάλληλη ξυλεία ήταν οι λαττάδες, κορμοί από κέδρο που έφερνε η θάλασσα στην ακτή ή μετέφεραν οι έμποροι με καράβια από τις απέναντι ακτές της Μικράς Ασίας.

Οι ξυλουργοί έσχιζαν τους κορμούς σε σανίδες με μεγάλα πριόνια, τους *καταρράχτες*. Με αυτές συναρμολογούσαν το κάθε κομμάτι της κασέλας ξεχωριστά: την πρόσοψη, το *πρόσωπο*, τα δύο πλαϊνά, τη βάση, και το σκέπασμα, το *καππάτζι*. Η εφαρμογή του σκεπάσματος γινόταν με διπλά καρφιά, τα *διπλόριζα*, καμωμένα από τους σιδηρουργούς, για να ανοιγοκλείνει. Το *πρόσωπο* είχε οδοντωτά τελειώματα που εφάρμοζαν στα αντίστοιχα τμήματα της κασέλας και τα κολλούσαν με δυνατή κόλλα, *πετσόκολλα*.

Το σχήμα της κασέλας είναι παραλληλόγραμμο και στηρίζεται σε τέσσερα πόδια που φέρουν γραμμική διακόσμηση. Εσωτερικά χωρίζεται με κατακόρυφη σανίδα σε δύο χώρους: στο μεγαλύτερο έβαζαν τον ρουχισμό και στο μικρότερο, το *παρασέντουκο*, φύλαγαν τα πολύτιμα αντικείμενα του σπιτιού. Η κλειδαριά, που κατασκευαζόταν από τους ντόπιους σιδεράδες, σε μερικές περιπτώσεις είχε κλειδί με διάτρητη διακόσμηση.

Κασέλα της Αθηνάς Κώστα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λεπτομέρεια από κασέλα του Νικόλα
Χαρβατζιούνη, του Φραντζέσκου
Χατζηφραντζέσκου.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λεπτομέρεια κασέλας του Παναγιώτη Κοσιάρη. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λεπτομέρεια κασέλας του Τάκη Φυλακτού. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κασέλα της Κλεοπάτρας Καπάταη. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Το βάψιμο της κασέλας γινόταν με φαιόχρωμα διαλυμένο σε αραιή ψαρόκολλα ή την άφηναν στο φυσικό χρώμα του ξύλου. Το μέγεθος της κασέλας ποικίλλει, από τη μεγάλη διαστάσεων 200X70X60 εκ. μέχρι τη μέτρια και τη μικρή κασέττα 80X50X40 εκ. Τα μοτίβα, ανάλογα με το μέγεθος της κασέλας, είναι αδρά ή πιο λεπτοκαμωμένα.

Ο ξυλουργός σχεδίαζε τον διάκοσμο με κάρβουνο ή μολύβι και στη συνέχεια αφαιρούσε το φόντο, ενώ το σχέδιο έμενε ανάγλυφο. Το σκάλισμα γινόταν με διάφορα *κωμοδρομίσια* εργαλεία επιτόπιας κατασκευής: εργαλεία κοπής, γλυφής και βοηθητικά, όπως τσεκούρι, σκεπάρνι, πριόνι, *στρουβελλούδι*, *πλάνια*, *πουρκός*, *ξυλοσφύρι*, *τρυπάνι*, *ράσπα*, *σφυρί*, *τανάλια*, *ακόνι* κ.ά. Η εργασία χρειαζόταν δεξιότητα και χρόνο και οι κασέλες της περιοχής του Καραβά και της Λαπήθου ήταν πιο ακριβές από άλλων περιοχών όπου το σχέδιο, συνήθως, ήταν εγχάρακτο. Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα η τιμή μιας καλής κασέλας της περιοχής κυμαινόταν από δεκαπέντε έως είκοσι λίρες, ποσό σημαντικό για την περίοδο εκείνη.

Ο διάκοσμος κάλυπτε ολόκληρη την πρόσοψη. Το κεντρικό μοτίβο είναι σχηματοποιημένο αρχιτεκτόνημα με κιονοστοιχία, το 'παλάτι' ή την 'εκκλησία', ανθοφόρο δοχείο ή σύνθετο ρόδακα. Περιστοιχίζεται από αντιμέτωπα πουλιά και στις πλαϊνές πλευρές εναλλάσσονται συμμετρικά στήλες από κυπαρίσσια, ανθοφόρα δοχεία, ποικίλους ρόδακες, φίδια, φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα. Ολόκληρη η σύνθεση πλαισιώνεται με παραλληλόγραμμο γραμμικό, γεωμετρικό ή λεπτό φυτικό σχέδιο, όπως κλαδί αμπέλου. Παρόλο που τα μοτίβα είναι περίπου στερεότυπα, υπάρχει μεγάλη ποικιλία στα σχέδια και τη σύνθεσή τους. Τόσο η κατασκευή και η γλυφή, όσο και ο διάκοσμος των επίλεκτων σεντουκιών είναι έργα τεχνίτη με ικανότητα και καλλιτεχνικό αισθητήριο, που μπορούσε να ισορροπήσει με σιγουριά, ευαισθησία και γούστο τη χάρη του σχεδίου με το σκάλισμά του.

Κασέττα της Ελπίδας Αργυρίδου.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κασέττα της Ολβίας Τελάρτα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κασέττα της Ελένης
Χριστοδουλίδη.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Λεπτομέρεια από κασέλα της Ξενούς Πιλαζέρη. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Το σεντούκι ήταν βασικό είδος της προίκας των κοριτσιών, όπως και ο ρουχισμός του σπιτιού. Είναι ευτύχημα ότι, παρόλη την καταστροφή που έχει υποστεί ο πλούτος της παραδοσιακής τέχνης της Κύπρου από την τουρκική εισβολή, έχει διασωθεί ένας μεγάλος αριθμός από σεντούκια σε ιδιωτικές και δημόσιες συλλογές, μαρτυρίες της ξυλογλυπτικής που άνθιζε στην περιοχή Καραβά-Λαπήθου.

Ο τεχνίτης της περιοχής διακοσμούσε με λεπτό γεωμετρικό και φυτικό διάκοσμο διάφορα άλλα λειτουργικά αντικείμενα, όπως αλατιέρες, γουδιά και κούπες, καμωμένα από ξύλο καρυδιάς ή ελιάς, καθώς επίσης το πέταλο του αργαλειού της υφάντριας.

Ερμαράκια και ράφια

Οι ξυλουργοί του Καραβά κατασκεύαζαν από πεύκο ή κυπαρίσσι ερμαράκια του τοίχου και ράφια που τοποθετούσαν στην κουζίνα του σπιτιού γύρω από το τζάκι. Η διακόσμησή τους, με εγχάρακτες διαγώνιες γραμμές που σχημάτιζαν ρόμβους, γινόταν με κατσαβίδι. Το κατακόρυφο πλαίσιο όπου εφάρμοζαν τα δύο θυρόφυλλα του ερμαριού, ο *πουράς*, ήταν και αυτό διακοσμημένο με εγχάρακτες διαγώνιες γραμμές. Τα τοιχάρματα και τα ράφια έχουν οδοντωτή στέψη, το *περιβάζι*. Οι νοικοκυρές τοποθετούσαν στα ράφια τα κουζινικά και στα ερμαράκια φύλαγαν τα τρόφιμα.

Κασέλα της Μαρούλας Παντέχη-Μιχαλίδη. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κασέλα του Πέτρου Δημητρίου. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Πορτοπαράθυρα

Η εξώπορτα- μεγάλη για να περνούν τα ζώα- και τα ξύλινα υποστηρίγματα του μπαλκονιού κατασκευάζονταν από ξυλεία των απέναντι ακτών της Μικράς Ασίας, τους λαττάδες, που ήταν στερεότερη από τη ντόπια. Η πόρτα ασφαλιζόταν από μέσα με σιδερένιο σύρτη. Σιδερένια, *κωμοδρομίσμα*, ήταν τα μεγάλα καρφιά που συναρμολογούσαν την πόρτα και η κλειδαριά. Στο ξύλινο άνω μέρος της πόρτας, το ανώφλι, όπου βρίσκονταν τα *κλαππιά*, χάρασσαν τη χρονολογία του σπιτιού.

Οι εσωτερικές πόρτες, οι μεσόπορτες, είχαν και αυτές εγχάρακτη διακόσμηση. Τα εξωτερικά παράθυρα ήταν δίφυλλα με σιδερένια κάγκελα, ενώ στα εσωτερικά, που άνοιγαν στον ηλιακό και την αυλή, τα *καγκελά*, τα *παρμάτζια*, ήταν ξύλινα σε διάφορα σχήματα. Ψηλά στους τοίχους υπήρχαν μικρά παράθυρα με κάγκελα, οι *αρσέρες* για τον εξαερισμό του σπιτιού.

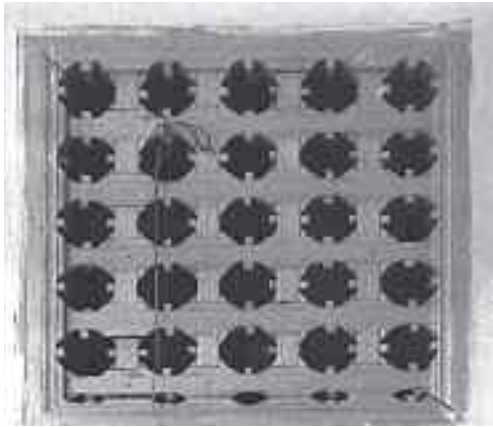
Καρεκλάδες

Ιδιαίτερη τάξη ξυλουργών ήταν οι καρεκλάδες, που κατασκεύαζαν καρέκλες για όλη την περιοχή. Αναφέρουμε Καραβιώτες καρεκλάδες, τον Γληγορή Χαριτή, τον Αρσένη, τον Χριστοδουλή, τον Πιφάνη, τον Παλό.

Οι χοντροκαμωμένες καρέκλες, οι *κουτπούτζιες*, ήταν πελεκητές με σκεπάρνι από σκληρό ξύλο, όπως της λατζιάς, της αχλαδιάς ή μουσμουλιάς. Η συναρμολόγηση των τμημάτων της γινόταν με ξύλινα καρφιά, τα *μιλάρκα*. Το κάθισμά τους δενόταν στο ξύλινο πλαίσιο του με λεπτό σχοινί, μπλεγμένο από βούρλα που φύτεωναν σε λιμνάζοντα νερά, το *φλούδι*. Οι πιο επίσημες, που ανήκαν στην εκκλησία, είχαν δίσκους, *δεκάρες*, εγχάρακτους με αρίδα.

Παράθυρο στην οικία της Ερατώ. Χατζηστουλή. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Αρσέρα στην οικία του Φραντζέσκου Χατζηφραντζέσκου. Δεξιά: Τορναδόρος. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο σκελετός της συνηθισμένης καρέκλας —τα τέσσερα πόδια, τα οκτώ σταυρώματα και το ακουμπιστήρι από τα φτερά ή χτένια- κατασκευαζόταν από σκληρό ξύλο άγριας συκαμιάς ή καρυδιάς. Το κάθισμά τους δενόταν με φλούδι που το έστριφαν κι έπλεκαν λεπτό σχοινί, τον *τόνο*.

Οι λεπτοκαμωμένες καρέκλες από ξύλο κυπαρισσιού, οξιάς ή πλάτανου, που έχουν σκελετό στρογγυλής διατομής, κατασκευάζονταν στον *τόρνο* από τους *τορναδόρους*. Ο *τόρνος* ήταν οριζόντιο εργαλείο όπου ο τεχνίτης ακουμπούσε το ξύλο και το στρογγύλευε με παλινδρομική κίνηση της χορδής του τόξου που χειριζόταν με το χέρι του.

Πόρτα με εγχάρακτο διάκοσμο. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ξυλουργοί κατασκευάζουν δοκάνες.

Αλατιέρα ξύλινη της Πόλυσ Κότσασπα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Αλατιέρα ξύλινη.

Κούπα ξύλινη.

Γεωργικά και άλλα εργαλεία

Μια τάξη ξυλουργών ειδικευόταν στην κατασκευή των γεωργικών εργαλείων: όπως το *άλετρο* από ξύλο άγριας συκαμιάς ή βαλανιδιάς, πελεκημένο με σκεπάρνι. Το σιδερένιο υνί ήταν έργο των ντόπιων σιδεράδων, όπως ο Σταυρής Μουζωμένος και ο γιος του Πέτρος Σιδεράς, ο Χαραλαμπής Λιασής κ.ά. Ο Κώστας Κουτζιές και ο Χαράλαμπος Ευθυμίου κατασκεύαζαν τους ζυγούς.

Η *δουκάνη* ήταν βαρύ έλκθηρο από χοντρές σανίδες πεύκου με ένθετους κοφτερούς πυριτόλιθους, τις *αδκιακόπετρες*, στο κάτω μέρος, που σύρνεται με ζώο πάνω απο τα σιτηρά και όσπρια και τα αποφλοιώνει. Καραβιώτες που ειδικεύονταν στην κατασκευή *δουκάνης* ήταν ο Κωσταντής και ο Γιωρκής Αλετράς. Καραβιώτες μαραγκοί που κατασκεύαζαν τους ξύλινους αργαλειούς για τις υφάντριες ήταν: ο Νικόλας Ξιουρής, ο Τριφούρτζις, ο Ανδρέας Τσιουρούτης και ο Στέλιος Μόρτης.

Γουδί ξύλινο της Ρίτας Καραβία-Κυριακίδη.

Οι Μύλοι του Καραβά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

Μύλοι

Ο ποταμός του Καραβά ανάβρυζε από το βουνό στη 'Μάνα του Νερού', πάνω από την κωμόπολη. Στην κατηφορική ροή του νερού μέχρι τους πρόποδες του, έδινε υδροκίνηση σε τέσσερεις αλευρόμυλους: ο πρώτος του Κωσταντή, μετά του Τσιομούνη και του Διονύση και τελευταίος της Παναγίας. Στους μύλους του Καραβά και της Λαπήθου άλεθαν το σιτάρι και το κριθάρι όχι μόνο οι κάτοικοι της περιοχής, αλλά και γεωργοί από μακρινές περιοχές, όπως το Καρπάσι, τη Μεσσαορία και την Πιτσιλιά.

Ξυλουργοί του Καραβά, όπως ο Μπούρας και ο Σταυρής Κουλούτσιος, ειδικεύονταν στην κατασκευή του ξύλινου τροχού, της *φτερωτής*, που γύριζε τις μολόπετρες.

Η κατασκευή και η συναρμολόγηση, το 'δέσιμο', των τμημάτων του μύλου, απαιτούσαν ειδικευση και ακρίβεια στην εφαρμογή τους. Γνωστός σε όλη την Κύπρο για το 'δέσιμο' του μύλου και το άνοιγμα της δεξαμενής, το *σιφούνι*, που βρισκόταν πάνω από το μύλο και κανόνιζε τη ροή του νερού στη φτερωτή, ήταν ο Χριστόδουλος Κολοκάσης. Ο Χριστόδουλος Χαρμαντάς ήταν τεχνίτης για τη χάραξη της μολόπετρας και οι ξυλουργοί Μπούρας και Σταυρής Κουλούτσιος κατασκεύαζαν τον ξύλινο τροχό, τη φτερωτή και τον πάγκο του μύλου.

Η μολόπετρα, το *λιθάριν*, ήταν συναρμολογημένη από μικρότερες πέτρες που έφερναν από τη νήσο Μήλο. Τις έδεναν γύρω-γύρω στην περιφέρειά

Ο Χριστόδουλος
Χαρμαντάς
σε ηλικία 84
χρονών το 1957.
(Φωτ. Ειρήνης
Κτωρίδου)

τους με σιδερένια βραχιόλια, το *βραχιόλιασμα*, και τις πότιζαν με ασβεστόνερο μέχρι να ενοποιηθούν. Κάθε μία από τις δύο μυλόπετρες χαρασσόταν με το *κουσπίν* στην επιφάνεια που εφάρμοζε με την άλλη, για να μη σκορπίζεται ο καρπός που αλέθεται. Ένας άξονας περιστροφής περνούσε από τον τροχό και από τα δύο εφαπτόμενα λιθάρια, το πάνω περιστρεφόμενο και το κάτω ακίνητο. Η ροή του νερού που έπεφτε από ψηλά γύριζε τον οριζόντιο τροχό, τη *φτερωτή*, που γύριζε τη μυλόπετρα κι άλεθε το σιτάρι. Στους νεότερους μύλους η *φτερωτή* περνούσε από διαφορετικό άξονα και περιέστρεφε τη μυλόπετρα με ιμάντα. Τα δημητριακά έπεφταν στις μυλόπετρες από τις ξύλινες λεκάνες του πάγκου. Στον Καραβά το επάγγελμα του μυλωνά ήταν οικογενειακό και είχε συνήθως το επώνυμο Μυλωνάς.

Ελιόμυλοι

Τα ελαιόδεντρα κάλυπταν τις ημιορεινές περιοχές του Καραβά. Πολλοί από τους μεγάλους ιδιοκτήτες ελαιώνων είχαν ελιόμυλο στην κατοικία τους. Συνολικά υπήρχαν στον Καραβά περί τους τριάντα επτά. Ελιόμυλους διέθετε παλαιότερα και η μονή της Αχειροποιήτου, όπως φαίνεται στην καταγραφή της περιουσίας της το έτος 1763 (Κυριαζής 1950, 111-112). Αργότερα, από τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αιώνα, αντικατέστησαν τα

Ο Ελιόμυλος του Μούγη.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Κουρελλός αλειφτός.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

ζωοκίνητα με μηχανοκίνητα ελαιοτριβεία, του Κώστα Τσιομούνη, του Τηλέμαχου και δύο μετοχικά ελαιοτριβεία.

Ο ελιόμυλος αποτελείται από δύο τμήματα: το *λιθάρι*, που περιστρεφόταν από ζώο και έσπαζε τις ελιές μέσα σε πέτρινη λεκάνη και την *ξυλόβιδα*, όπου, στη συνέχεια, πίεζαν τις σπασμένες ελιές μέσα σε *ζεμπύλια* κι έτρεχε το λάδι.

Στην παραλία του Καραβά 'Μούττη' βρίσκονταν οι τρύπες απ' όπου είχαν κοπεί οι μυλόπετρες για τους ελιόμυλους. Για να κοπεί ένα λιθάρι, χρειαζόταν ένας χρόνος, ενώ για να μεταφερθεί στον προορισμό του στο χωριό δούλευαν ογδόντα εργάτες για ένα μήνα. Η βίδα, ο *πουρκός*, γινόταν από ξύλο ελιάς και απαιτούσε ιδιαίτερη δεξιότητα. Ο Κλωστής, μοναδικός τεχνίτης για την κατασκευή του, δεν άφησε διάδοχο στην τέχνη του. Τέσσερις χαρουπόμυλοι του Κυριάκου Κύρκου, του Αποστόλη, του Μοτίτη και του Ιωσήφ επεξεργάζονταν τα χαρούπια και έβγαζαν το χαρουπόμελο.

Αγγειοπλαστική

Παρόλο που στην περιοχή του Καραβά το χώμα ήταν κατάλληλο και υπήρχε παράδοση στην αγγειοπλαστική, η τέχνη αυτή περιορίστηκε αποκλειστικά στην κωμόπολη της Λαπήθου. Τα εργαστήρια της Λαπήθου ήταν ο τελευταίος κρίκος στην αλυσίδα της βυζαντινής εφυσωμένης κεραμικής που ανθούσε στην Κύπρο, όπως και σε νησιώτικες και παράκτιες περιοχές στον ανατολικό θαλάσσιο χώρο της Μεσογείου: έως τα μέσα του 20^{ού} αιώνα η Λάπηθος ήταν ο προμηθευτής των νοικοκυριών της Κύπρου με ποικίλα λεπτοκαμωμένα δοχεία για την αποθήκευση τροφίμων, *κουρελλούς*, κούπες, πιάτα, φλιτζάνια και άλλα *αλειφτά* οικιακά σκεύη (Παπαδημητρίου, 2005).

Από πληροφορίες, ωστόσο, ηλικιωμένων κατοίκων του Καραβά, όπως ο Σαββής Κκελογρηγόρης (γεννηθείς το 1880 περίπου) κατά το 18^ο-19^ο αιώνα στην Πάνω Γειτονιά του Καραβά υπήρχε εργαστήριο όπου έπλαθαν μεγάλα πιθάρια, *κουμνιά*, για την αποθήκευση του λαδιού.

Μετά την τουρκική εισβολή το 1974, οι τεχνίτες της Λαπήθου μετέφεραν την τέχνη τους στις ελεύθερες περιοχές του νησιού, όπου εγκατέστησαν τα εκσυγχρονισμένα εργαστήριά τους και συνέβαλαν στην οικονομική ανάκαμψη των προσφύγων τεχνιτών.

Σιδηρουργία

Το επάγγελμα του σιδηρουργού, του *σιδερά*, ήταν απαραίτητο για την οικοδομική, την ξυλουργία, τη γεωργία και τα άλλα επαγγέλματα. Ο σιδεράς κατασκεύαζε και επιδιόρθωνε εργαλεία, όπως δρεπάνια, σκαλιστήρια, αξίνες, σκεπάρνια, γλύφτες, κουσπιά, ψαλίδια, αρμούς, καρφιά, κλειδαριές, μαχαίρια, σιδερένια εξαρτήματα, απαραίτητα στους επιδέξιους τεχνίτες της περιοχής για τις κατασκευές τους.

Καπνιστήρι ασημένιο.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Το εγκόλπιο του Χατζηνικόλα Λαυρεντίου Πρωτοσύγκελλου. (Φωτ. Νίκου Γεωργίου Παγδατή).

Οι τελευταίοι σιδεράδες στον Καραβά ήταν ο Σταυρής Σιδεράς, ο ‘Μουζωμένος’ –μαυρισμένος από την καπνιά της φωτιάς του εργαστηρίου του— ο γιος του Πέτρος Σιδεράς και ο Χαραλαμπίης Λιασής.

Αργυροχοΐα

Τα ασημένια οικιακά σκεύη, όπως τα *καπνιστομέρρεχα*, τα κουταλάκια και τα πηρουνάκια, που είχαν ευρεία χρήση στον γάμο, στις γιορτές και τις επίσημες κοινωνικές εκδηλώσεις, αποτελούσαν πολύτιμα αντικείμενα στην οικοσκευή της νοικοκυράς του Καραβά. Πλουσιότερα ήταν τα εκκλησιαστικά σκεύη, τα καντήλια, ο σταυρός της περιφοράς, τα εξαπτέρυγα, το δισκοπότηρο κ.ά., που αφιέρωναν οι πιστοί στην εκκλησία. Οι τεχνικές διακόσμησης ήταν η χτυπητή, η διάτρητη, η εγχάρακτη και η συρματείνη, το *τριφούρι*.

Τα κοσμήματα της εορταστικής φορεσιάς, όπως βραχιόλια, σκουλαρίκια, περιδέρια, σταυρός, δακτυλίδια, ήταν και αυτά ασημένια με ελάχιστες εξαιρέσεις χρυσών, που ανήκαν στους πιο εύπορους. Η πιο συνηθισμένη τεχνική διακόσμησής τους ήταν η συρματείνη, το *τριφούρι*, με ένθετους ημιπολύτιμους λίθους ή χρωματιστό γυαλί.

Ο Ιωάννης Λαχανάρης, άριστος τεχνίτης, μαθήτευσε στο εργαστήριο του γνωστού χρυσοχού Στεφανίδη στη Λευκωσία. Στο χρυσοχοείο του στον Καραβά έμαθε την τέχνη ο γιος του, Κύπρος Λαχανάρης, που εργαζόταν έως το 1974 που εκτοπίστηκε.

Καπνιστήρι ασημένιο, έργο του Λαχανάρη. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Η Κλεοπάτρα Καπάτα στο *αρκαστήριν* της.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Υφαντική

Η υφαντική ήταν η πιο σημαντική γυναικεία οικοτεχνία και ένας ή και δυο αργαλειοί ήταν απαραίτητοι σε κάθε κατοικία. Όλες οι γυναίκες μάθαιναν να υφαίνουν από μικρή ηλικία και υπολογίζεται ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρχαν στον Καραβά γύρω στις διακόσιες υφάντριες. Η παραγωγή πρώτων υλών και η εμμονή στην παράδοση ήταν οι κυριότεροι λόγοι που τα προϊόντα της υφαντικής έφθασαν σε υψηλό επίπεδο τεχνικής και εξειδίκευσης. Τα υφάσματα ήταν ποικίλα, επαρκή τόσο για την οικοσκευή, την ένδυση, όσο και τα πολύτιμα είδη της προίκας των κοριτσιών, που ήταν θεσμός απaráβατος στην Κυπριακή κοινωνία. Σε ορισμένες περιόδους κρίσης και έλλειψης εισηγγμένων, όπως κατά τη διάρκεια των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, η οικοτεχνία επιλεγμένων υφασμάτων, όπως τα δίμπτα μεταξωτά χοντρά *παντελονίτσια*, οργανώθηκε για το αστικό εμπόριο και αποτέλεσε σημαντικό εισόδημα για τις οικογένειες των υφαντριών.

Βαμβακερά

Το βαμβάκι ήταν ένα από τα προϊόντα του Καραβά και ο κάμπος, περπατώντας από την Αχειροποίητο, ήταν εύφορος, γεμάτος από θάμνους βαμβακιού (Stevenson 1880, 151). Οι γυναίκες κατεργάζονταν οι ίδιες

Απέναντι: Η Όλγα Χριστοφόρου-Κύρκου στη βούφα του λούκκου. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου).

Ο χορός της προίκας στον γάμο του Χρίστου και Αναστασίας Γεττίμη, 20 Ιουλίου 1952. (Φωτ. Α. Γεττίμη).

1

2

3

4

Απέναντι: Μεταξωτά υφαντά.
1,2,3 ταϊστά, έργα των Φυλακτούδων.
4 φακωτό δίμιτο, έργο της Χρ. Προεστού.

Μασούρισμα στο δουλάππιν.
(Φωτ. Dudley Buxton, 1913).

το βαμβάκι και έκλωθαν το νήμα, λεπτό με το *αδράκτι* και πιο χοντρό με το *δουλάππιν*. Τα βαμβακερά υφαντά είχαν ευρύτατη χρήση, λευκά για εσώρουχα, πουκάμισα, σεντόνια, μαντιλιές, τραπεζομάντιλα κ.ά. Οι ριγωτές ή σταυρωτές *αλατζιές* ήταν το κατεξοχήν ύφασμα για τη φορεσιά, γυναικεία και ανδρική, όπως τα γιλέκα, τα *ζιμπούνια*, τα *φουστάνια*, οι *σάρκες*. Τα στενά βαμβακερά λευκά *παννούδκια* ήταν το εμπορικό υφαντό που έβαφαν οι πογιατζήδες σκούρο μπλε ή μαύρο για τις αντρικές *βράκες*. Τελευταίες υφάντριες στον Καραβά που ειδικεύονταν στα βαμβακερά ήταν οι αδερφές Κλωστρίνες.

Μεταξωτά

Επισκέπτες στην περιοχή μάς πληροφορούν ότι η μεταξουργία άκμαζε στον Καραβά τον 19^ο αιώνα, απ' όπου εμπορεύονταν τα κουκούλια και το μετάξι με τα απέναντι βουνά του Λιβάνου (Gaudry 1855, 275). Στη μονή της Αχειροποιήτου, σύμφωνα με την καταγραφή της περιουσίας της το 1763, υπήρχε μεγάλη παραγωγή μεταξιού προς πώληση (Κυριατζή 1950, 111). Η περιοχή Καραβά και Λαπήθου από το 1920 έως το 1950 ήταν το *αρφάλιν του μεταξιού*, με τη μεγαλύτερη παραγωγή μεταξιού και μεταξωτών σε όλη την Κύπρο.

Στην κοινωνία του Καραβά, έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, που ήταν η κρίσιμη τομή εκσυγχρονισμού της κυπριακής υπαίθρου, η εκτροφή του μεταξοσκώληκα, η παραγωγή μεταξιού και η ύφανση μεταξωτών προίκας, επιβαλλόταν. Παράλληλα, η μεταξουργία ήταν επικερδής, ιδιαίτερα όταν οι υφάντριες της Λευκωσίας, που υπήρξε κέντρο παραγωγής και πώλησης μεταξωτών έως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, εγκατέλειψαν την τέχνη.

Μεταξωτό κέντημα δωρεά από τη Χρύσω και Σωτήρη Ιωάννου στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Καραβιωτών. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Το μάζεμα των κουκουλιών από τα κλαδιά.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Οι αυλές και τα σύνορα των αγροτεμαχίων του Καραβά ήταν γεμάτες με μουριές, *συκαμιές*, για την εκτροφή του μεταξοσκώληκα. Το κλίμα, επίσης, ήταν ευνοϊκό για τη σηροτροφία, που απασχολούσε τις οικογένειες από τον Μάρτιο έως τον Ιούνιο, που ολοκληρωνόταν ο κύκλος της ζωής του μεταξοσκώληκα.

Εκτροφή του μεταξοσκώληκα

Το *ανάγιωμα* του μεταξοσκώληκα, του *καματερού*, διαρκούσε από τον Απρίλιο έως τον Ιούνιο, που δεν υπήρχαν πολλές γεωργικές εργασίες. Η εκτροφή του γινόταν σε δωμάτιο του σπιτιού πάνω σε οριζόντιες ψάθες, πλεγμένες με καλάμια, που κρεμούσαν από το ταβάνι, τις *ψαθαρκές*, Έτρωγε άφθονο φύλλο και περνούσε τέσσερις φάσεις μεταξύ των οποίων είχε αφαγία, τη νηστεία ή τον ύπνο. Ο μεταξοσκώληκας χρειαζόταν ησυχία και καθαριότητα γιατί αρρωστούσε εύκολα κι έχαναν την παραγωγή τους. Όταν συμπλήρωνε τον κύκλο της ζωής του έβγαζε ίνες από το στόμα του και ανέβαινε στα κλαδιά που τοποθετούσαν οι παραγωγοί στις ψάθες, όπου έπλεκε το κουκούλι του.

Οι νοικοκυρές μάζευαν τα κουκούλια από τα κλαδιά και όσα προόριζαν για *ξιμετάξιμα* τα άπλωναν στον ήλιο για να ψοφήσει η κάμπια τους προτού γίνει πεταλούδα και τα τρυπήσει.

Κρατούσαν μερικά επίλεκτα σε δροσερό μέρος για να ζευγαρώσουν τις

Σύρμαν του πανιού.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

πεταλούδες τους και να πάρουν τον σπόρο για την παραγωγή της επόμενης χρονιάς.

Τα κουκούλια που ήταν τρύπια από την πεταλούδα τους, όπως και τα διπλά ή όσα είχαν παράξενο σχήμα, δεν μπορούσαν να *ξιμεταξιτούν*. Τα έβραζαν σε χλιαρό νερό για να μαλακώσουν κι έκλωθαν με το *αδράχτι* μαλακή κλωστή, το *κουκκούλλι*, με το οποίο ύφαιναν μαλακά μεταξωτά, τα *κουκκουλλάρικα*.

Ξιμετάξιμα

Το *ξιμετάξιμα*, το ξετύλιγμα της ίνας του μεταξιού από τα κουκούλια, ήταν ειδικότητα του *μεταξά* και γινόταν σε υπαίθριο εργαστήριο στην αυλή του, το *μεταξό*: ο *μεταξάς* έριχνε τα κουκούλια σε χλιαρό νερό στη λεκάνη, μαλάκωνε η μεταξόκολλα, έπαιρνε τις λεπτές ίνες, τις ένωνε και τις τύλιγε στο περιστρεφόμενο *δουλάππι*. Το μετάξι είχε χρυσοκίτρινο χρώμα, ήταν σκληρό από τη μεταξόκολλα και η κλωστή είχε ανομοιογένειες. Για να είναι κατάλληλο για ύφανση το μετάξι χρειαζόταν κατεργασία για να γίνει η κλωστή ομοιόμορφη, λεπτή ή πιο χοντρή, σκληρή ή μαλακή, άκλωστη ή κλωσμένη, ανάλογα με το υφαντό που προοριζόταν.

Το επάγγελμα του μεταξά ήταν οικογενειακό και το κληρονομούσαν τα αγόρια. Στον Καραβά υπήρχαν ντόπιοι μεταξάδες, όπως ο Κώστας Ρούσος. Ο μεταξάς Βίκτυρος, όταν τα αγόρια του δεν ακολούθησαν το

Ο μεταξάς Σωτήρης Χατζηττοφής ξιμεταξίζει σε Καραβιώτισσες.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο μεταξάς Κώστας Ρούσος με τη γυναίκα του Μαρία, 1925.
(Φωτ. Ελένης Ρούσου-Πηλακούτα).

Γυναίκες στον Καραβά πλέκουν κροσιέ.
(Φωτ. Παναγιώτας Πατσαλοσαββή-Γεωργιάδου).

Μεταξωτό γιλέκο του Κωνσταντίνου Ασπρή-Καυκαλιά, πατέρα της δασκάλας Σταυρινής Χατζηλούκα (αρχές 19ου αιώνα).
(Φωτ. Καλλιόπη Πρωτοπαπά)

επάγγελμά του, δίδαξε τη *μεταξιτζή* στη γυναίκα του τη Βικτούρα. Σε εποχές μεγάλης παραγωγής έρχονταν πλανόδιοι *μεταξάδες* από την Κακοπετριά· ωστόσο οι Καραβιώτισσες υφάντριες τους θεωρούσαν κατώτερους τεχνίτες από τους ντόπιους.

Μολίτισμα

Οι υφάντριες κατεργάζονταν το ωμό μετάξι, ενώ στις περισσότερες περιοχές του νησιού το ύφαιναν ακατέργαστο. Στη χρονοβόρα αυτή εργασία οφειλόταν η ποιότητα και η ποικιλία των μεταξωτών του Καραβά. Οι ποιότητες της κλωστής, ανάλογα με το ύφασμα, διέφεραν: λεπτή, μέτρια, πιο χοντρή, ωμή, κίτρινη (με την κόλλα της), βρασμένη (υπόλευκη), μαλακή, μονή, διπλή, άκλωστη, κλωσμένη, μονή, διπλή.

Ύφανση

Στον Καραβά οι κόρες μάθαιναν από τη γιαγιά και τη μητέρα τους την τέχνη των μεταξωτών και φρόντιζαν να την τελειοποιήσουν με νέα σχέδια και παραλλαγές. Απαιτούσαν τελειότητα στο 'έργο' τους, ύφαιναν μόνο μισή περίπου πήχυ ύφασμα την ημέρα και υπήρχε άμιλλα μεταξύ τους ποια θα επιδείξει την καλύτερη προίκα στο 'ράψιμο του κρεβατιού': το Σάββατο πριν από την Κυριακή του γάμου τους με μουσική και τραγούδια χόρευαν τα προικιά μέσα σε πανέρια και, στη συνέχεια, άνοιγαν τα μεταξωτά σεντόνια και τα τοποθετούσαν σταυρωτά στη θέα της κοινότητας.

Μερικές υφάντριες, όπως οι Φυλακτούδες, ήταν γνωστές για τις λεπτές ολομέταξες γάζες με τις ρίγες από *κκενάρι* και τα *ταιϊστά* σεντόνια της προίκας. Ύφαιναν επίσης μεταξωτές κουρτίνες, *σκλουβέρκα*, *πορκιερούδκια* και κλινοσκεπάσματα για το νυφικό κρεβάτι, που τα χρησιμοποιούσαν και στις οικογενειακές γιορτές. Άλλα υφαντά προοριζόνταν για τα νυφικά και εορταστικά εσώρουχα και τη φορεσιά, τα πουκάμισα, τα φορέματα, τα μαντίλια. Τα μεταξωτά σπάνια είχαν χρώμα και η διακόσμησή τους βασιζόταν στην εναλλαγή από ρίγες, τις *μούστρες* στο στημόνι ή το υφάδι, διαφορετικού χρωματισμού, πάχους και υφής της κλωστής, που οφειλόταν στην κατεργασία της: το κιτρινωπού χρώματος σκληρό, ωμό, μονό μετάξι αποτελούσε συνήθως τη βάση του υφάσματος, στο οποίο παρεμβάλλονταν εναλλασσόμενες ρίγες διαφόρου πλάτους και μήκους σε συμμετρική διάταξη, από υπόλευκο διπλασμένο χοντρότερο μετάξι, το *κκενάρι*. Οι κλωστές ήταν ομοιόμορφες, χάρη στην κατεργασία τους. Το πλατύ 70-72 εκ. δίμιτο *παντελονίκι*, *κυπαρισσωτό* ή *φακωτό*, ολομέταξο χοντρό ήταν τέλειης τεχνικής και αποτελούσε εκλεκτό ύφασμα για αντρικά κοστούμια των πλούσιων αστών. Το ύφασμα αυτό αποτέλεσε το 'σήμα κατατεθέν' του Καραβά και της Λαπήθου στο εμπόριο.

Η Λευκωσιάτισσα Κατίνα Θεοφυλάκτου παντρεύτηκε τον Κοτζιάπαση Θεοφύλακτο στον Καραβά, όπου εγκαταστάθηκε και έφερε τεχνικές και

σχέδια των αραχνοϋφαντων μεταξωτών (19^{ος} αι.). Οι κόρες και οι εγγονές της, οι 'Φυλακτούδες', συνέχισαν και τελειοποίησαν την τέχνη και μας κληροδότησαν υφάσματα εξαιρετικής τέχνης.

Μερικές από τις πολλές και αξιόλογες Καραβιώτισσες που ασχολήθηκαν και διακρίθηκαν για τα μεταξωτά τους ήταν: οι 'Αμαλούδες', η Αμαλία Χριστοφόρου (1865-1930) και οι κόρες της Αναστασία Χριστοφόρου-Μετσιάνη (1885-1963), η δασκάλα Ελένη Χριστοφόρου (1890-1936) και η Όλγα Χριστοφόρου-Κυριάκου (1894-1980). Η Ευγενία Καραγιώρκη, η Ελένη Ψύλλου, η Πολυξένη Τσιάκκα, οι αδελφές 'Μαουρούδες', Κατίνα Μασούρη και Γεωργούλλα Λαχανάρη, η Χρυσταλλένη Προεστού κ.ά. (Παπαδημητρίου, 1995).

Οργάνωση της παραγωγής - Εμπόριο

Η μεταξουργία ήταν οργανωμένη ως οικογενειακή επιχείρηση. Υπήρχε, επίσης, αλληλοβοήθεια με τους συγγενείς και τους φίλους. Οι άντρες αναλάμβαναν τη φροντίδα των συκαμιών και βοηθούσαν στις βαριές δουλειές: το μάζεμα και τη μεταφορά των φύλλων της συκαμιάς στο σπίτι για το τάισμα του μεταξοσκώληκα, το πλέξιμο των *καλαμωτών*, τη συλλογή των θάμνων για το *κλάδωμα* κ.ά. Η κατεργασία και η ύφανση ήταν αποκλειστικά έργο των γυναικών. Στις οικογένειες που ασχολήθηκαν επαγγελματικά με τη μεταξουργία υπήρχε εξειδίκευση τόσο στην κατεργασία, όπως το ξεχώρισμα, το *μολίτισμα*, το κλώσιμο και το ψήσιμο-άσπρισμα της κλωστής, όσο και στην ύφανση συγκεκριμένου είδους μεταξωτού. Ένας αργαλειός ήταν συνεχώς απασχολημένος με την ύφανση παραγγελιών, ενώ δεύτερος ύφαινε την προίκα των κοριτσιών της οικογένειας. Σε μερικές περιπτώσεις μια από τις γυναίκες αναλάμβανε και την επαφή με τον πελάτη ή τον έμπορο. Υπήρχαν, ακόμη, οι πλανόδιες έμποροι, οι *πράχτενες*, όπως η Μαρίτσα Μανώλη- Πλουσιού, που γύριζαν στα σπίτια και πωλούσαν τα υφάσματα. Από το 1920- 1930 περίπου, που βελτιώθηκε το οδικό δίκτυο και υπήρχε λεωφορείο που συνέδεε τον Καραβά με τη Λευκωσία, μερικές υφάντριες έπαιρναν και πωλούσαν οι ίδιες τα μεταξωτά τους στο μεγάλο 'Γυναικοπάζαρο' της πρωτεύουσας κάθε Παρασκευή.

Στον Καραβά, όπως και στη Λάπηθο, υπήρχαν αντιπρόσωποι των μεγαλεμπόρων του μεταξιού, όπως του Σεβέρη στην Κερύνεια, του Κώστα Χριστοδούλου και του Απέητου στη Λευκωσία, που αναλάμβαναν τη διεκπεραίωση των παραγγελιών: ο Γεώργιος Χατζηγηργορίου (1893-1964) και ο Σοφοκλής Μούσουλος στον Καραβά, ο Κώστας Χριστοδουλάκης και ο Νικόλας Ευαγγελίδης στη Λάπηθο.

Κατά την οικονομική κρίση (Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) ο Νίκος Διγενής ανέλαβε την αντιπροσωπεία του έμπορα Χατζημάλη από τη Λευκωσία για τη μαζική παραγωγή δίμιτων μαλλινοβάμβακων και κουκουλάρικων

Λεπτομέρεια από βαμβακερό σεντόνι με ασπροπλούμι. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ο Γεώργιος Χατζηγηργορίου (1893-1964). Διετέλεσε δήμαρχος Καραβά την περίοδο 1933-1946 (Φωτ. Γιάννη Πίπη)

υφαντών, τα γνωστά ως παντελονίτσια. Με τα χοντρά αυτά υφάσματα έραβαν τα αντρικά κοστούμια, λόγω της έλλειψης ευρωπαϊκών υφασμάτων. Η ύφανσή τους ήταν σημαντικό εισόδημα για εκατοντάδες οικογένειες στον Καραβά κατά τη δύσκολη εκείνη περίοδο.

Μάλλινα

Τα μάλλινα υφαντά με βαμβακερό στημόνι είχαν περιορισμένη χρήση για τα σεντόνια του σπιτιού. Μερικές, ωστόσο, υφάντριες ειδικεύονταν στην ύφανση των στενών μάλλινων *δίμιτων*, που έβαφαν μαύρα για τα αντρικά ζωνάρια, τις *ζώστρες*.

Οι τελευταίες υφάντριες του Καραβά, όπως η Όλγα Κυριάκου και η Κλεοπάτρα Καπάτη, ύφαιναν βαμβακερά και βαμβακομέταξα με εισηγμένες κλωστές, τα *χίντικα* και τις *πίρες*.

Λεπτομέρεια από μεταξωτό ταϊστό σεντόνι με κροσιέ, έργο των Φυκακτούδων. Προίκα της Χαρίκλειας Δημητριάδη-Αριστοφάνους. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου).

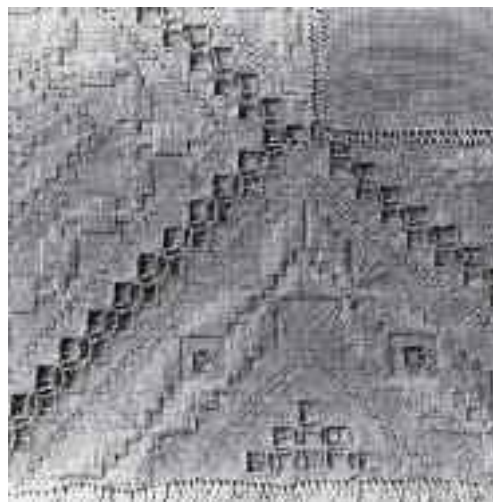
Μεταξωτός τσεβρές.

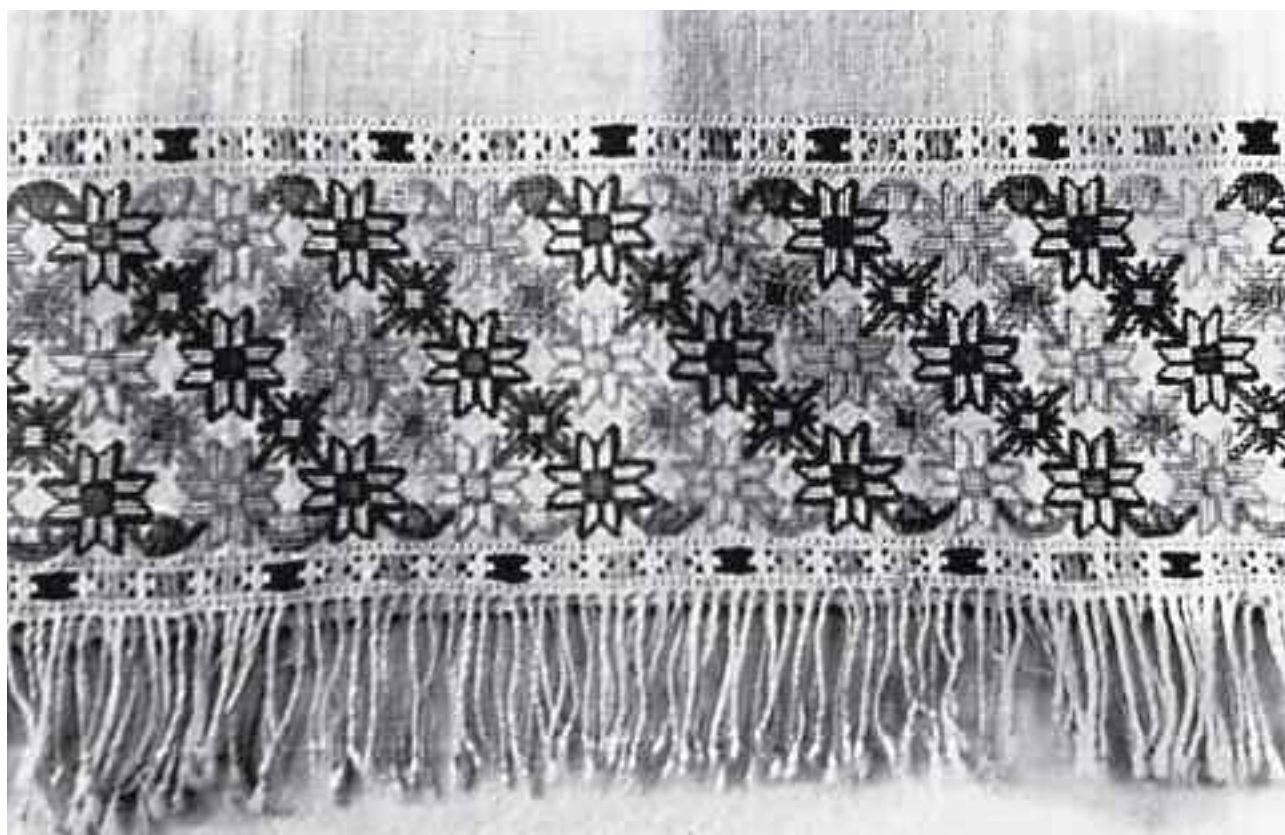
Κέντημα

Παλαιότερο κέντημα, που ξεχάστηκε, ήταν το παγκύπριο ξεφτιστό λευκοκέντημα, το *ασπροπλούμι*. Τα ελάχιστα που διασώθηκαν είναι μαντιλιές κεντημένες με βαμβακερή κλωστή σε χοντρό βαμβακερό υφαντό με ζώνη από ρομβοειδή μοτίβα και κλόσι στις στενές άκρες. Το διάτρητο γεωμετρικό σχέδιο ήταν κεντητό στο ύφασμα ή περασμένο κατά την ύφανση.

Από τις αρχές του 20^{ού} αιώνα επικράτησε το μεταξωτό *λευκαρίτικο* λευκοκέντημα σε πολύτιμα κλινოსκεπάσματα προίκας. Αποτελείται από ζώνες με ρομβοειδή μοτίβα από κοπτό, ξεφτιστό, ανεβατό κέντημα και γαζί, διανθισμένες με μαργαρίτες και άλλα φυτικά και γεωμετρικά σχέδια που διακοσμούν τους γύρους ή καλύπτουν ολόκληρο το υφαντό. Το ύφασμα είναι *δίμιτο* χοντρό και η μεταξωτή κλωστή του κεντήματος είναι διπλασμένη, κλωσμένη και ασπρισμένη. Τα κεντήματα αυτά, που είναι έργα τέχνης, προσέδιδαν ιδιαίτερη λαμπρότητα στο νυφικό κρεβάτι, που πλαισιωνόταν με λεπτές μεταξωτές κουρτίνες. Το *λευκαρίτικο* το δίδαξαν αρχικά στη Λάπηθο Λευκαρίτισσες κεντήτριες που έφεραν ντόπιοι έμποροι. Η ιδιοτυπία του, που ήταν η εκτέλεσή του σε μεταξωτό, ενώ στα Λεύκαρα χρησιμοποιούσαν συνήθως λινό, το καθιέρωσε στην αγορά ως 'Λαπηθιώτικο'.

Μεταξωτό λευκαρίτικο κέντημα.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Μεταξωτός τσεβρές.

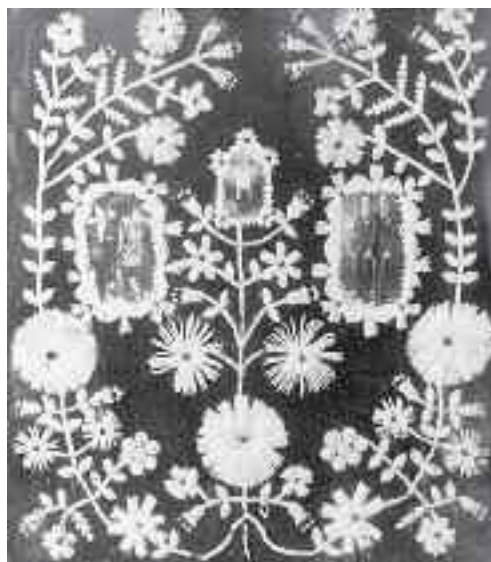
Λεπτομέρεια από μεταξωτό τσεβρέ.

Ένα από τα παλαιότερα και πιο εντυπωσιακά πολύχρωμα κεντήματα στον Καραβά, που γινόταν μόνο στις πόλεις και στις κωμοπόλεις όπως ο Καραβάς και η Λάπηθος, ήταν ο *τσεβρές*. Διακοσμούσε μεταξωτές, μεταξοβάμβακες και λινές μαντιλιές και γυναικεία ζωνάρια με πολύχρωμες μεταξωτές κλωστές, πράσινη, λιλά, ροζ, κίτρινη, μπλε, γαλάζια, καφέ. Οι βελονιές ποικίλλουν όπως σταυροβελονιά, πισωβελονιά, ριζοβελονιά, γεμιστή, αλυσίδα. Τα μοτίβα ήταν συνθέσεις φυτικών σχεδίων με άνθη που συνδέονταν μεταξύ τους με μίσχους σε νατουραλιστική απόδοση (Πιερίδου 1976, πίν. XX, XXI, XXIII, XXIV).

Κάδρα με κουκούλι

Τα κάδρα με κουκούλι ήταν ασχολία των γυναικών σε πολλά μέρη της Κύπρου όπου *ανάγιωναν καματερό*. Έκοβαν με το ψαλίδι τα κουκούλια σε διάφορα σχήματα, ανάλογα με το κάδρο που θα έφτιαχναν. Σχημάτιζαν το σχέδιο σε μαύρο ή βαθυκόκκινο μεταξωτό ή βελούδο, που ερχόταν σε αντίθεση με το υπόλευκο ή χρυσαφί χρώμα των κουκουλιών, που τα έραβαν επάνω στο ύφασμα.

Τα σχέδια ήταν φυτικά, όπως μαργαρίτες, γαρίφαλα, κλαδιά, στεφάνια, διανθισμένα με χρωματιστά πούλια και χάντρες. Στη σύνθεση άφηναν κενά, όπου τοποθετούσαν οικογενειακές φωτογραφίες. Η δημιουργός έβαζε στο κάδρο τα αρχικά του ονόματός της και τη χρονολογία της εκτέλεσής του.

Κάδρο με κουκούλι.
(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Δαντέλα

Το πιο χαρακτηριστικό είδος δαντέλας του Καραβά ήταν η λεπτοδουλεμένη με κόμπους *πιπίλλα* του βελονιού στην οποία οι γυναίκες της Κύπρου έδειξαν μεγάλη επιδεξιότητα. Στις πόλεις η μπιμπίλα στόλιζε τις άκριες των γυναικείων σταμπωτών μαντιλιών της κεφαλής και τη λαιμόκοξη των πουκαμίσων με λεπτά άνθη, γαρίφαλα, γιασεμάκι κ.ά. Στον Καραβά έπλεκαν μεταξωτές *πιπίλλες* σε σιεμέν στρογγυλά, παραλληλόγραμμα ή ακόμη και τραπεζομάντιλα με σειρές από άνθη και ποικίλα γεωμετρικά σχέδια. Ιδιότυπη μπιμπίλα με κλωσμένο μετάξι από άνθη στους μίσχους τους, έργο της δασκάλας Ελένης Χριστοφόρου, διακοσμούσε τις μεταξωτές κουρτίνες της. Η Μαρίτσα Χατζηδαμιανού-Μυλωνά, όπως και η Μαρούλλα Οδυσσέα, διάνθιζαν τις μπιμπίλλες τους με διάφορα σχέδια, όπως εκκλησίες, καλαθάκια, βάζα και μαργαρίτες. Θαυμάσιους γιακάδες από *πιπίλλα* έπλεκαν οι αδερφές Πολύμνια και Στασού Κουτσοκούμνη.

Ο *κροσιές*, δαντέλα ευρύτατα διαδομένη, είναι μέχρι σήμερα μια από τις πιο αγαπητές ενασχολήσεις των Καραβιώτισσων. Πλέκουν με βαμβακερή και λινή εισηγμένη κλωστή σιεμέν σε διάφορα σχέδια, τραπεζομάντιλα και χοντρά κλινוסκεπάσματα.

Κροσιές. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Καραβιώτισσες πλέκουν δαντέλες, *πιπίλλα* και *φερβολιτέ*. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Ολομέταξη δαντέλα, *πιπίλλα*, έργο της Ελένης Χριστοφόρου. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου).

Κουβαρίστρα με κλωστή, μακουκούδι και φερβολιτέ.
(Φωτ. Αρχείο Δήμου Καραβά).

Φερβολιτές

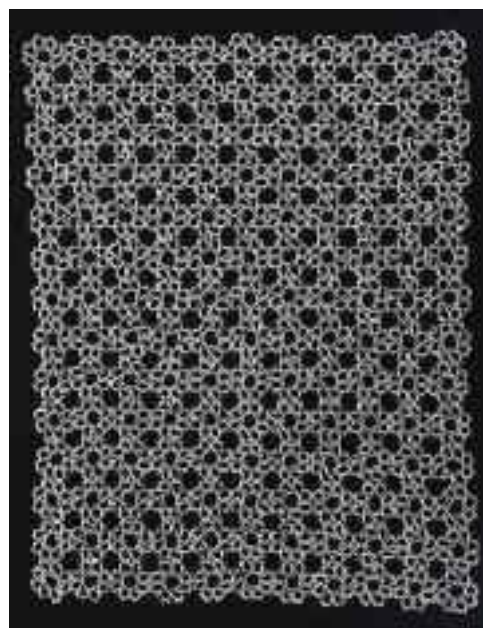
Πολλές γυναίκες στον Καραβά έπλεκαν ιδιότυπες δαντέλες, *φερβολιτέ*, και τις πωλούσαν σε εμπόρους στην Κερύνεια και τη Λευκωσία. Ο *φερβολιτέ*, με την ιδιότυπη τεχνική του, συνδέθηκε ιδιαίτερα με την κωμόπολη Καραβά. Το είδος αυτό της δαντέλας παρουσιάζει έντονο τοπικό χαρακτήρα αφού τον συναντούσε κανείς σχεδόν αποκλειστικά στον Καραβά, πράγμα ασυνήθιστο για τις παραδοσιακές τέχνες, οι οποίες μπορεί να συνδέονταν με ένα χωριό αλλά εξασκούνταν σε μεγάλες περιοχές ή σε ολόκληρο το νησί. Ο *φερβολιτέ* αναπτύχθηκε στον Καραβά στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αλλά η προέλευσή του πιθανό να είναι παλαιότερη.

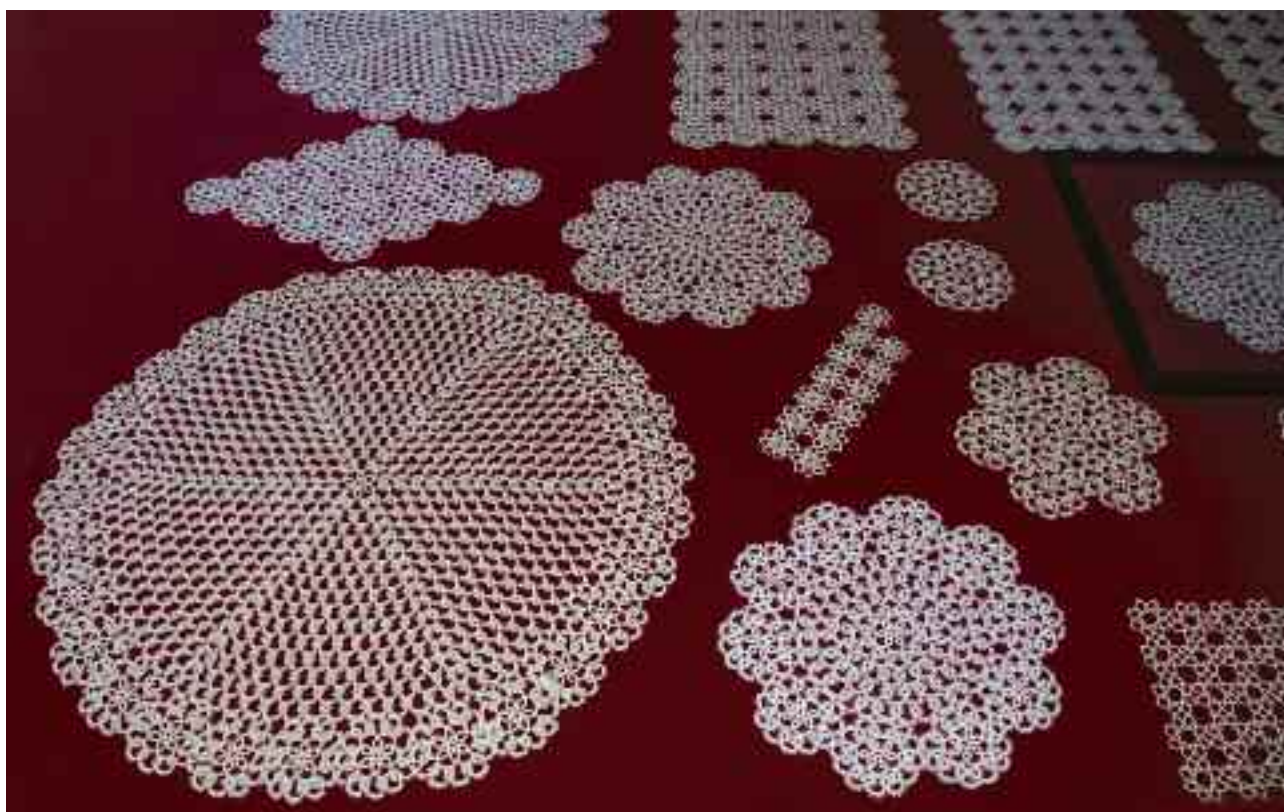
Τα μοτίβα έχουν ποικίλα σχήματα με σύνθετους τρόπους πλοκής. Η ονομασία του φαίνεται να σχετίζεται με το μακούτζι που χρησιμοποιείται στην υφαντική. Η κλωστή ξετυλίγεται από μια μικρή σαΐτα, το *μακουκούδι*, που έχει μέγεθος περίπου 2 επί 6 εκατοστά και είναι καμωμένο συνήθως από ξύλο. Ο *φερβολιτέ* γίνεται με μια μόνο κλωστή, όπως την *πιπίλλα* και τον *κροσιέ*. Αυτή η κλωστή συνήθως είναι άσπρη ή χρωματιστή κουβαρίστρα. Με το δεξί χέρι η τεχνίτρια κρατά το *μακουκούδι* και με τα δάκτυλα του αριστερού χεριού κρατά την κλωστή, έτσι που να μπορεί να περάσει το *μακουκούδι* και να σχηματίσει τους κατάλληλους κόμπους. Η ποιότητα του *φερβολιτέ* εξαρτάται από το σωστό δέσιμο των κόμπων που πρέπει να είναι σφικτοί και δεμένοι με τον ίδιο ρυθμικό επαναληπτικό τρόπο.

Το είδος αυτό της δαντέλας έχει αναβιώσει τα τελευταία χρόνια στην προσφυγιά με ενέργειες του Δήμου Καραβά και άλλες πρωτοβουλίες.

Γιάννης Παπαιωάννου

Φερβολιτέ, έργο της Ευτέρπης Παπαιωάννου, δωρεά στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Καραβιωτών.
(Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Δαντέλες φερβολιτέ. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Μαθήματα φερβολιτέ από την Καλλισθένη Κοσιάρη-Λουκά στο οίκημα του Πολιτιστικού Ιδρύματος Καραβιτών. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Νεαρές Καραβιώτισσες με την παραδοσιακή φορεσιά, φούστα και σάρκα, χορεύουν Κυπριακούς χορούς. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Φορεσιά

*Φορεί ζιμπούνιν σιετταρίν, στην τζεφαλήν του σιάλιν
Η γούννα τού 'τουν πράσινη, η ζώστρα τού 'τουν άλια
Πουκάμισον χελαλιέ ογτόντα δκυο ριάλια
Τζισμέδες τού 'τουν κότσινοι. Είνταν τούτα τα χάλια!*

Το 'Τραούδι του Χατζηνικόλα που τον Καραβά' (Κληρίδη 1966, 196) περιγράφει τη φορεσιά του Καραβιώτη Πρωτοσύγκελλου Χατζηνικόλα Λαυρεντίου, που εκτελέστηκε από τους Τούρκους τον Ιούλιο του 1821 μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο και άλλους προκρίτους της Κύπρου. Ασφαλώς, η αναφώνηση 'είνταν τούτα τα χάλια' είναι ενδεικτική της διαφοράς της πλούσιας φορεσιάς του, που ήταν προνόμιο του αξιώματός του και ήταν παρόμοια με τη φορεσιά των Τούρκων κατακτητών, από εκείνη των απλών κατοίκων του Καραβά τον 19^ο αιώνα.

Στην ισοπεδωμένη κοινωνία της Κύπρου η μεγάλη πλειοψηφία των κατοίκων φορούσε παρόμοια φορεσιά, με τις συνήθεις διαφορές της καθημερινής από την εορταστική και της αγροτικής από την αστική.

Οι άντρες στον Καραβά φορούσαν τη σκούρα μπλε ή μαύρη βαμβακερή βράκα, βαμμένη από τους ντόπιους πογιατζήδες, δεμένη στη μέση με μάλλινο ζωνάρι, τη ζώστρα, βαμβακερό πουκάμισο, γιλέκο ή ζιμπούνι από πολύχρωμη αλατζιά και ποδίνες. Η εορταστική βράκα ήταν πιο

Μαρία και Δέσποινα Τσιομούνη (1936)
Φορεσιά από μεταξωτή φούστα και σάρκα.
(Φωτ. Ελένη Καλαβά).

Ο Κωστής Γεννάδιος με εορταστική φορεσιά: γιλέκο, ζιμπούνιν, μεταξωτό πουκάμισο και φέσι. (Φωτ. της οικογένειας).

Ο Σταύρος Παπαδημητρίου με την τοπική φορεσιά: ζιμπούνιν από αλατζιά, βράκα, ζωνάρι και ποδίνες. (Φωτ. της οικογένειας).

Γιλέκο εορταστικό σκλαβούνικο με επίρραπτο κέντημα. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

φαρδιά με μακριά πολύπτυχη *προσιασμένη* ουρά, τη *βάκλα*, που δίπλωναν μέσα στη ζώστρα και την κατέβαζαν, από σέβας, στην εκκλησία. Σπάνια, η ζώστρα ήταν πολύχρωμη πολύ πλατιά, το *παλαπουλούζι*, αγορασμένη από την Τρίπολη. Το γιλέκο και το *ζιμπούνιν* ήταν καμωμένα από ανοιχτόχρωμη *αλατζιά* ή ήταν αγορασμένα από τη Λευκωσία μαύρα μάλλινα ή βελούδινα με λίγο χρωματιστό κέντημα. Στο κεφάλι έβαζαν βαθυκόκκινο φέσι ή έδεναν μαντίλι. Σταδιακά, φορούσαν με τη βράκα μαύρο σάκο. Καραβιώτες τσαγκάρηδες που κατασκεύαζαν τις ποδίνες για τους γεωργούς και τους βοσκούς ήταν ο Κωστής Πατίνιος και ο Σπύρος Τσαγκάρης.

Ηλικιωμένες γυναίκες στον Καραβά (1960) θυμούνταν ότι η γιαγιά τους φορούσε μονοκόμματο εξωτερικό ένδυμα από χρωματιστή αλατζιά, ανοιχτό μπροστά μέχρι κάτω και από μέσα μακρύ πουκάμισο και βρακιά μέχρι τον αστράγαλο. Μερικές, μάλιστα, θυμούνταν ότι έφερναν *σαγιές* όσες πήγαιναν προσκυνητρίες στον Άγιο Τάφο. Είναι η παγκύπρια γυναικεία φορεσιά, γνωστή ως *σαγιά*, που διατηρήθηκε έως το 1960

περίπου στις απομακρυσμένες περιοχές στο Καρπάσι και στην Πάφο.

Η συνηθισμένη γυναικεία φορεσιά στον Καραβά ήταν παραλλαγή της *σάρκας*, που επικράτησε στις πόλεις από τη μόδα που καθιέρωσε στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα η πρώτη βασίλισσα Αμαλία: ήταν πλατιά πολύχρωμη βαμβακερή φούστα, σπανιότερα μεταξωτή, μεταξωτό πουκάμισο με *πιπίλλα* στις άκριες και εφαρμοστή κοντή ζακέτα από σκουρόχρωμο μάλλινο ή βελούδινο ύφασμα, κεντημένη με μεταλλικό σύρμα, τη *σάρκα*. Στο κεφάλι έδεναν σταμπωτό μαντίλι με μπιμπίλα στις άκριες.

Μια χαριτωμένη περιγραφή της γυναικείας φορεσιάς στην περιοχή μας δίνει Αγγλίδα επισκέπτρια σ' ένα πανηγύρι στη Λάπηθο το 1880: 'η γυναικεία φορεσιά είναι γραφική και ασφαλώς ταιριαστή στις νέες κοπέλες: κίτρινα ή πορφυρά παπούτσια, κοντές άσπρες κάλτσες, λευκά φαρδιά παντελόνια πιασμένα στους αστραγάλους, φούστα από λαμπερό βαμβακερό ύφασμα, ζακέτα συνήθως βελούδινη με πλούσιο κέντημα και βαθύ τετράγωνο άνοιγμα στο στήθος, που καλύπτεται με αραχνούφαντο μεταξωτό. Πολλά γυάλινα βραχιόλια συμπληρώνουν τη φορεσιά. Ο κεφαλόδεσμος είναι μεταξωτό μαντίλι δεμένο ψηλά στο κεφάλι, που κρατεί πίσω δύο μακριές πλεξούδες από τα μαλλιά της. Μπουκέτα γιασεμί και μυρωδάτα φύλλα από γεράνια είναι στερεωμένα στο ένα πλευρό και στο άλλο γιρλάντα με μεταξωτά λουλούδια πλεγμένα σε σύρμα. Το αποτέλεσμα είναι πολύ γουστόζικο και όμορφο και ταιριάζει στα κλασικά χαρακτηριστικά και τα εκθαμβωτικά σκούρα μάτια των πιο πολλών γυναικών' (Stevenson 1880,56-57).

Η νύφη φορούσε λευκό μεταξωτό νυφικό και σκέπαζε το πρόσωπό της με μακριά μέχρι κάτω μεταλλικά σύρματα, τα *πέλια*.

Γιλέκο από αλατζιά.

Ζιμπούνι από αλατζιά του Φραντζέσκου Χατζηφραντζέσκου.

(Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 1968).

Γιλέκο μεταξωτό.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η πιο πλούσια δημιουργία των τεχνιτών του Καραβά έγινε σε συνθήκες περιορισμένων μέσων και η τέχνη τους ήταν συνυφασμένη με τον καθημερινό τους βίο, τις παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα και τις δοξασίες, την ταυτότητα του τόπου μας. Αυτή η παράδοση έχει καρποφορήσει έργα μοναδικά, μια λαμπρή ψηφίδα στο μωσαϊκό της τέχνης της Κύπρου. Οι Καραβιώτες έχοντας συνείδηση της αξίας της λαϊκής δημιουργίας τους εγκαινίασαν το 1961 το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης της κωμόπολης στο Δημοτικό Μέγαρο Καραβά. Το αγκάλιαζαν και το εμπλούτιζαν έως το τραγικό καλοκαίρι του 1974. Τα εκθέματά του λεηλατήθηκαν όπως και όλα τα οικογενειακά κειμήλια από τα σπίτια μας.

Οι τελευταίοι τεχνίτες, πρόσφυγες, σε όλο το νησί έζησαν μακριά από τον τόπο τους και τις συνθήκες που τροφοδοτούσαν για χρόνια την έμπνευση και δημιουργία τους. Η τέχνη τους, ωστόσο, έμεινε μια ανάμνηση, μαζί με όλες τις πολύτιμες αναμνήσεις του σκλαβωμένου τόπου μας. Είναι χρέος μας να διαφυλάξουμε όσα έργα διασώθηκαν και να διατηρήσουμε τις μνήμες για τις επερχόμενες γενιές: για να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την προσφορά του Καραβά στον πολιτισμό του νησιού μας. Το οφείλουμε σε όλους τους σεμνούς δημιουργούς, επώνυμους και ανώνυμους, στους οποίους αφιερώνεται αυτό το βιβλίο. Είναι μια κατάθεση για τις ικανότητες και το καλλιτεχνικό τους αισθητήριο. Η ζωή τους δοκιμάστηκε σκληρά, αλλά το δημιουργικό τους πνεύμα ζει μέσα στο έργο τους.

Η λιτανεία τη Δευτέρα της Λαμπρής στην εκκλησία της Αγίας Ειρήνης με τους ιερείς Παπά Ιάκωβο Κύρκο και Παπά Δημήτριο Ιωαννίδη, 1970. (Φωτ. αρχείο Δήμου Καραβά).

Απέναντι: Καρτερούμε την καμπάνα της Αγίας Ειρήνης, να σημάνει το μήνυμα της Ελευθερίας του τόπου μας. (Φωτ. Ε. Παπαδημητρίου, 2010).

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

αδράχτιν, το κλωστικό εργαλείο

αδκιακόπετρες, οι πυριτόλιθοι

αλατζιά, η βαμβακερό ύφασμα με χρωματιστές ρίγες ή καρό
(τουρκ. alaca)

αλειφτά, τα εφυσωμένα κεραμικά, με επίστρωμα από αλοιφή

άλετρο, το αλέτρι

άλια, η κόκκινη, άλικη

αρκαστήριν, το κινητός αργαλειός

αρσέρα, η μικρό παράθυρο εξαερισμού

αρφάλιν, το ομφαλός, το κέντρο

ασπροπλούμιν, το άσπρο κέντημα

βολίτζια, τα ξύλινες δοκοί

βούφα, η αργαλειός με λάκκο

βράκα, η φαρδύ αντρικό βρακί μέχρι τα γόνατα

βραχιόλασμα, το περιτύλιγμα με βραχιόλι

δεκάρα, η νόμισμα, εγχάρακτος δίσκος σε ξύλινες κατασκευές

δίμιτο, το υφαντό με τέσσερα μιτάρια

διπλόριζα, τα διπλά καρφιά

δουκάνη, η σανίδα με πυριτόλιθους για την αποφλοίωση δημητριακών

δουλάππιν, το εργαλείο για το τύλιγμα και το κλώσιμο της κλωστής,
η ανέμη όπου τυλίγεται το μετάξι στο ξιμετάξισμα

ζεμπύλιν, το μαλακό καλάθι από φλούδι

ζιμπούνιν, το αντρικός κοντός σάκος με μανίκια

ζώστρα, η ζωνάρι

καλοφεντζίτικα, τα ξυλεία κομμένη κατά τη γέμιση του φεγγαριού

καματερό, το ζώο που τραβά το αλέτρι, μεταξοσκώληκας

καπνιστομέρρεχα, τα μυροδοχείο και καπνιστήρι

κασέττα, η μικρή κασέλα, κασελάκι (βενετ. cassela)
κκενάριν, το βρασμένο και κλωσμένο μετάξι (τουρκ. kenar)
κκιρατζής, ο πλανόδιος έμπορας
κλάδωμαν, το πλέξιμο του κουκουλιού από τον μεταξοσκώληκα πάνω σε κλαδιά
κούζα, η πήλινη υδρία
κουζοστάτης, ο κόγχη στον τοίχο όπου τοποθετείται η κούζα
κότσινος, ο κόκκινος
κουκκουλλάρικα, τα μαλακά υφαντά με νήμα από βρασμένα κουκούλια
κουκκούλλια, τα κουκούλια
κουμνιά, τα πιθάρια
κουττούτζιες, οι χοντροκαμωμένες καρέκλες
κροσιές, ο δαντέλα με βελονάκι
κυπαρισσωτό, το σχέδιο σε υφαντό που μοιάζει με ψαροκόκκαλο-κυπαρίσσι
κωμοδρόμος, ο σιδηρουργός
κωμοδρομίσιμα, τα καμωμένα από σιδηρουργό

λαδαρκόν, το αποθήκη για το λάδι
λάκκος, ο πηγάδι
λούκκος, ο λάκκος
λαμπρατζιά, η μεγάλη φωτιά
λαττάδες, οι ξυλεία κέδρου από την Ανατολή
λευκαρίτικο, το κοπτό και ξεφτιστό λευκοκέντημα των Λευκάρων
λιθάριν, το μυλόπετρα

μακουκούδιν, το μικρή σαΐττα για πλέξιμο δαντέλας
μακρυνάριν, το στενόμακρο δωμάτιο
μεταξάς, ο τεχνίτης που ξετυλίγει το μετάξι από τα κουκούλια
μεταξιόν, το υπαίθριο εργαστήριο όπου ξετύλιγαν το μετάξι από τα κουκούλια
μεταξιτζή, η η τέχνη του μεταξά

μιλάρκα, τα ξύλινα καρφιά
μολίτισμαν, το το ξεχώρισμα του μεταξιού σε ψιλά και χοντρά
νισκιά, η εστία, τζάκι

ξιμετάξιμαν, το ξετύλιγμα του μεταξιού από τα κουκούλια
ξωπόρτιν, το εξώπορτα

παννούδκια, τα βαμβακερό υφαντό για βράκες
παντελονίκκια, τα δίμιτο υφαντό για αντρικά παντελόνια
παρασέντουκο, το μικρός χώρος του σεντουκιού
παράσκαλα, τα κολπίσκοι με αποθήκες για τη διεξαγωγή του εμπορίου
παρμάτζια, τα κάγκελο στο παράθυρο
πελεκανιόν, το ξυλουργείο
περιβάζιν, το πλαίσιο
πέταλον, το τμήμα του αργαλειού όπου τοποθετείται το χτένι
με το στημόνι
πετσόκολλα, η κόλλα του ξυλουργού
πιπίλλα, η δαντέλα, μπιμπίλα
πλάνια, η εργαλείο του ξυλουργού
ποδίνες, οι αντρικές μπότες
πορκιερούδιν, το μικρή κουρτίνα
πόρτιον, το χώρος εισόδου στο σπίτι
πράχτενα, η γυναίκα πλανόδιος έμπορος
πουρκός, ο εργαλείο του ξυλουργού
πουρόπετρα, η ασβεστόλιθος
προσιαστή, η πτυχωτή

σαγιά, η γυναικείο εξωτερικό ένδυμα ανοιχτό μπροστά
σάρκα, η γυναικείο κοντογούνι
σαττακρούτα, η ολομέταξο λεπτό υφαντό με την κόλλα του
σεντούτζιν, το κασέλα
σιάλιν, το μαντίλι
σιδεράς, ο σιδηρουργός

σιφούνιν, το άνοιγμα από όπου πέφτει το νερό στη φτερωτή
του νερόμυλου

σκουβέριν, το κουρτίνα του κρεβατιού

στρουβελλούδιν, το εργαλείο του ξυλουργού

συκαμιά, η μουριά

σύρμαν, το στημόνι

ταϊστά, τα υφαντό με σουρωμένες ρίγες στο στημόνι

τσεβρές, ο κέντημα με πολύχρωμες μεταξωτές κλωστές, ταινία
(τουρκ. cenvre)

τζιυλίντριν, το κύλινδρος που πατούσε το χώμα της στέγης

τζισμέδες, οι ποδίνες, μπότες

τόνος, ο στριμμένο φλούδι

τόρνος, ο εργαλείο για τη λείανση ξυλείας

τταλαπουλούζιν, το αντρικό πολύχρωμο μεταξωτό ζωνάρι
από την Τρίπολη

τέλια, τα μεταλλικά σύρματα

τίρα, η εισηγμένη βαμβακερή κλωστή

τουράς, ο πλαίσιο θυρόφυλλου

τριφούριν, το συρματέινη εργασία

φακωτό, το δίμιτο υφαντό με κοκκιδωτό σχέδιο σαν φακές

φερβολιτές, ο δαντέλα με μικρή σαΐττα

φλαούνες, οι πασχαλινό έδεσμα με τυρί

φουστάνιν, το φόρεμα με μέση

φτερωτή, η ξύλινος τροχός που κινούσε τον νερόμυλο

χελαλιές, ο εισηγμένη λεπτή βαμβακερή κλωστή

χίντικα, τα εισηγμένη βαμβακερή κλωστή

χρυσοχός, ο χρυσοχός

ψαθαρκές, οι οριζόντιες ψάθες όπου γινόταν η εκτροφή
του μεταξοσκώληκα

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Gaudry, A. 1855, *Recherches Scientifiques en Orient*, Παρίσι.

Δημητρίου, Μ. 2001, *Παραδοσιακή αγγειοπλαστική της Κύπρου*, Λευκωσία, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών.

2002, *Θησαυροί του Εθνογραφικού Μουσείου Κύπρου*, Λευκωσία, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών.

Διαμαντής, Α. 1969, 'Παλιές αναμνήσεις από τον Καραβά', *Καραβάς* Λευκωσία, Συντάκται Στυλιανού Α., Χαρμαντά Κ., Λευκωσία.

Ιωνάς, Ι. 2001, *Παραδοσιακά επαγγέλματα της Κύπρου*, Λευκωσία, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.

Κληρίδη, Ν. 1969, 'Το τραούδι του Χατζηνικόλα από τον Καραβά', *Καραβάς*, Λευκωσία.

Κυριατζή, Ν. Γ. 1950, *Μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα.

Ohnefalsch-Richter, M.H. 1913. Μαραγκού, Α. 1994, (ελληνική μετάφραση, επιμέλεια), *Ελληνικά ήθη και έθιμα στην Κύπρο*, Λευκωσία, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας.

Παπαδημητρίου, Ε. 1991, *Οι Κυπριακές Φορεσιές*, Αθήνα, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

1995, *Η μεταξουργία στην Κύπρο*, Λευκωσία, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας.

1996, *Η λαϊκή τέχνη στην Κύπρο*, Λευκωσία, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας.

2003, *Η τέχνη του ξύλου στην Κύπρο*, Λευκωσία, Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού.

2005, *Νεότερη εφυσωμένη κεραμική στην Κύπρο, Τα εργαστήρια της Λαπήθου*, Λευκωσία, Εκδόσεις Εν Τύποις.

2008, *Υφάσματα από την Κύπρο*, Λευκωσία, Εκδόσεις Εν Τύποις.

2011, *Λιθανάγλυφα της Κύπρου*, Λευκωσία, Εκδόσεις Εν Τύποις.

Πατέρας, Α. 2011, *Το Αριστερό Κίνημα στον Καραβά (1944-1960)*, Λευκωσία.

Πατέρας, Κ. 1973, *A Geographical study of the Karavas Area*, Dissertation for the external diploma in Geography, University of London.

Παταπίου, Ν. 2010, 'Η παλαιότερη γραπτή μαρτυρία για τον Καραβά. Νέα στοιχεία για την ιστορία του', *Καραβιώτικα Δρώμενα*, τεύχος 3 Λευκωσία.

Πιερίδου, Α. 1976, *Cyprus Embroidery*, Λευκωσία.

1980, *Κυπριακή λαϊκή τέχνη*, Λευκωσία.

Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Ε. 1966, *Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου.

1999, *Οι Κυπριακές φορεσιές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου*, Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο- Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου.

Σίνου, Σ. 1976, *Αναδρομή στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κύπρου*, Αθήνα.

Stevenson, S. 1880, *Our Home in Cyprus*, σσ.56,57, Λονδίνο.

Χαρμαντά-Πρωτοπαπά, Κ. 1969, 'Λάπηθος-Λάμπουσα-Καραβάς', *Καραβάς*, Λευκωσία, Α.Ε.Κ.

1971, 'Χατζηνικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσύγκελλου', *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΛΕ, Λευκωσία.

2008, *Έθιμα του παραδοσιακού γάμου στην Κύπρο*, Λευκωσία.

Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.

Χατζηγιασεμλή, Α. 1987, *Το λευκαρίτικο κέντημα*, Λευκωσία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	13
Ο ΚΑΡΑΒΑΣ	19
ΤΕΧΝΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΤΕΣ.....	25
Αρχιτεκτονική και οικοδόμοι	25
Ξυλουργική - Ξυλογλυπτική	33
Μύλοι.....	44
Ελιόμυλοι	45
Αγγειοπλαστική	46
Σιδηρουργία	46
Αργυροχοΐα.....	47
Υφαντική	49
Κέντημα.....	57
Δαντέλα	59
Φερβολιτές.....	61
Φορεσιά.....	63
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	67
ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ	68
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	72

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ελένη Παπαδημητρίου - Γιάννης Παπαϊωάννου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΣΗ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ
Εν Τύποις Βούλα Κοκκίνου Λτδ.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Φοίβος Πρωτοπαπάς

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

Cassoulides Masterprinters

Κεντρικά γραφεία διανομής
ΔΗΜΟΣ ΚΑΡΑΒΑ
Μιλήτου 2, 2028, Στρόβολος, Λευκωσία
Τηλ.: +357-22516937
Φαξ: +357-22516941
email: karavas.municipality@cytanet.com.cy
www.karavas.org.cy